

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

МАХСМА МАРІЯ БОРИСІВНА

УДК 331.5:330.59:316.334.551 (477)

**ЗАЙНЯТІСТЬ ТА РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ
ТА МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Спеціальність 08.00.07 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі управління персоналом та економіки праці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Міністерства освіти і науки України, м. Київ.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Петрова Ірина Леонідівна,
ВНЗ «Університет економіки
та права «КРОК» (м. Київ),
завідувач кафедри маркетингу та
поведінкової економіки.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Калініна Світлана Петрівна,
Інститут підготовки кадрів державної
служби зайнятості України (м. Київ),
професор кафедри управління персоналом
та економіки праці;

доктор економічних наук, професор
Семикіна Марина Валентинівна,
Центральноукраїнський національний
технічний університет (м. Кропивницький),
завідувач кафедри економіки та
підприємництва;

доктор економічних наук, професор
Міщук Галина Юріївна,
Національний університет водного
господарства та природокористування
(м. Рівне),
завідувач кафедри трудових ресурсів і
підприємництва.

Захист дисертації відбудеться « 13 » листопада 2019 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.006.03 у ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за адресою: 03057, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 203.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Дегтярівська, 49 г, ауд. 601.

Автореферат розіслано « 11 » жовтня 2019 року.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради
доктор економічних наук, доцент

Л.М. Ємельяненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки України характеризується підвищенням економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, що проявляється у збільшенні обсягів реалізації й експорту продукції, підвищенні продуктивності праці та зростанні прибутків крупних товаровиробників. Водночас, позитивна динаміка економічного розвитку аграрного сектору супроводжується вкрай негативними соціально-економічними процесами для населення сільських територій. Найбільш деструктивними з них є: депопуляція, старіння сільського населення, скорочення робочих місць, занепад соціальної інфраструктури, зростання безробіття та збіднення селян. Неефективна зайнятість і низький рівень життя населення є найгострішими проблемами сучасного соціально-економічного розвитку сільських територій. Разом з тим, євроінтеграційний вектор розвитку України вимагає підвищення стандартів якості життя незалежно від місця проживання та типу поселення. У цивілізованому суспільстві мають бути створені умови для сталого сільського розвитку, забезпечення сільському населенню можливостей для ефективної зайнятості та гідної праці. В Україні такі умови поки що відсутні. Зазначене зумовлює необхідність розробки більш досконалої методології дослідження зайнятості та рівня життя сільського населення і потребує формування відповідних механізмів їх підвищення, адекватних новітнім глобалізаційним викликам та сучасним загрозам, що виникають у сільській соціально-трудовій сфері.

Проблемам зайнятості, безробіття, розвитку ринку праці в Україні присвячені наукові дослідження багатьох відомих вчених: С. Бандура, В. Брича, О. Грішнєвої, М. Долішнього, Л. Ємельяненко, Т. Заяць, С. Злупка, С. Калініної, А. Колота, І. Кравченко, Ю. Краснова, Е. Лібанової, Ю. Маршавіна, Г. Міщук, І. Петрової, В. Петюха, С. Пирожкова, В. Савченка, М. Семикіної, Л. Червінської, С. Цимбалюк, Л. Шаульської та інших. Специфіка аграрного ринку праці, сільської зайнятості, проблеми рівня життя та соціально-економічного розвитку села знайшли своє відображення у роботах таких відомих вчених: В. Андрійчука, О. Бородіної, П. Гайдуцького, І. Гнибіденка, С. Дем'яненка, В. Дієспєрова, В. Жука, В. Лишиленка, Ю. Лупенка, М. Маліка, В. Мєсєля-Вєсєляка, О. Могильного, О. Молдован, Б. Пасхавєра, О. Попової, І. Прокопи, П. Саблука та інших. Дослідженню закономірностей сталого економічного зростання і розвитку ринку праці, зайнятості та доходів присвячені праці відомих західних науковців: М. Алле, Ж. Будвіля, К. Ерроу, Д. Гелбрейта, Д. Кейнса, Х. Ласуєна, Я. Корнаї, Г. Паулі, Ф. Перу, А. Пігу, П. Потьє, Е. Тофлера, Р. Шарма, К. Шваба, Р. Хейлбронєра, Ф. Фукуями та інших.

Вітчизняними та іноземними вченими було сформовано теоретичні і методологічні засади та розроблено практичний інструментарій дослідження зайнятості та доходів населення. Однак, незважаючи на плідні напрацювання дослідників, наразі ще не знайдено єдиного підходу щодо методології дослідження зайнятості та рівня життя сільського населення, дискусійними

залишаються питання розробки механізмів їх забезпечення у сучасних умовах. Актуальність зазначеної наукової проблеми та недостатня її дослідженість зумовили вибір теми, постановку мети і завдань дослідження, визначили логіку та структуру дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри управління персоналом та економіки праці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за темами: «Соціально-трудові відносини в сучасній українській економіці: стан, тенденції розвитку, регулювання» (державний реєстраційний номер 0111U002618), «Соціально-економічні механізми забезпечення гідної праці в умовах євроінтеграційних процесів та інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України» (державний реєстраційний номер 0115U002367), «Удосконалення державно-договірного регулювання оплати праці та механізму формування компенсаційного пакета і запровадження системи грейдів» (державний реєстраційний номер 0117U001198). У межах зазначених тем автором обґрунтовано інституціональну природу зайнятості сільського населення та запропоновано визначення категорії «інститут зайнятості сільського населення», визначено пріоритети розвитку сільської зайнятості та обґрунтовано організаційно-економічний механізм її забезпечення, встановлено сучасні тенденції в оплаті праці та доходах зайнятих в аграрному секторі, розроблено методологічний підхід до оцінювання рівня життя сільського населення у регіональному розрізі.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток методологічних засад, методичних аспектів оцінювання зайнятості та рівня життя сільського населення України та розробка прикладних напрямів щодо механізму їх забезпечення в контексті сталого розвитку сільських територій.

Для досягнення мети дослідження у дисертаційній роботі поставлено та вирішено такі завдання:

- дослідити еволюцію теоретичних концепцій зайнятості;
- визначити інноваційні форми зайнятості сільського населення;
- обґрунтувати визначальні принципи формування сучасної моделі сільської зайнятості;
- визначити методологічні основи категорії «інститут зайнятості сільського населення»;
- запропонувати методологічний підхід до оцінювання рівня життя сільського населення;
- проаналізувати основні тенденції розвитку аграрного ринку праці в Україні;
- надати оцінку динаміці та якості структурних зрушень у зайнятості сільського населення;
- виявити ключові чинники підвищення попиту аграрних підприємств на найману працю методом кореляційно-регресійного аналізу;
- дослідити особливості сільського безробіття та оцінити економічні втрати від його поширення;

- визначити вплив процесів інвестування в аграрний сектор на зайнятість сільського населення;
- обґрунтувати можливості поширення дистанційної зайнятості у сільській місцевості на основі результатів проведеного соціологічного дослідження;
- ідентифікувати сучасні тенденції у формуванні доходів та витрат сільського населення;
- проаналізувати взаємозв'язок заробітної плати в аграрному секторі та рівня сільської зайнятості;
- здійснити оцінювання рівня життя сільського населення у регіональному розрізі за інтегральним індексом людського розвитку;
- удосконалити інструментарій обґрунтування напрямів розвитку соціальної та цифрової інфраструктури сільських територій у контексті підвищення зайнятості на основі економіко-математичної моделі;
- класифікувати проблеми сільської зайнятості та дослідити прогресивний досвід розвинутих країн щодо державної підтримки сільського розвитку;
- розробити організаційно-економічний механізм забезпечення зайнятості сільського населення;
- визначити перспективні вектори диверсифікації сільської економіки для підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення України.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних засад, методичних аспектів і прикладних напрямів оцінювання зайнятості й рівня життя сільського населення України для формування механізму їх забезпечення в сучасних умовах господарювання.

Методи дослідження. В якості методологічної основи дисертаційного дослідження використані фундаментальні положення, представлені у працях вітчизняних та закордонних науковців у галузях економічної теорії, макроекономіки, соціальної економіки, економіки праці та соціально-трудових відносин. Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: *діалектичний, аналізу та синтезу, історичний і логічний* – для аналізу еволюції теоретичних концепцій зайнятості та обґрунтування теоретичних основ побудови механізму забезпечення ефективної зайнятості сільського населення; *системний* – для обґрунтування чинників сприяння зайнятості селян у позааграрній сфері, ідентифікації складових інтегрального індексу регіонального людського розвитку та в процесі визначення складових механізму забезпечення сільської зайнятості; *соціологічного дослідження* – для аналізу рівня задоволеності сільського населення рівнем, якістю своєї зайнятості та виявлення його ставлення до дистанційної зайнятості та готовності до навчання; *порівняльного аналізу* – для розмежування категорій, що використовуються у сучасних дослідженнях сфери зайнятості та рівня життя; *економіко-математичного моделювання* – для виявлення та оцінювання

ступеня впливу факторів розвитку соціальної інфраструктури, як складової рівня життя, на можливості підвищення рівня зайнятості сільського населення; *економіко-статистичного аналізу* – для визначення сучасного стану, тенденцій та проблем у сфері зайнятості та доходів селян; *кореляційно-регресійного аналізу* – для виявлення найвпливовіших факторів збільшення потреби сільського господарства у робочій силі; *факторно-балового оцінювання* – для здійснення PEST- та SWOT- аналізу можливостей забезпечення зайнятості; *графічно-аналітичний метод* – для наочної ілюстрації основних положень і результатів роботи.

Інформаційною базою дослідження стали Конституція України; закони України, Укази Президента України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших міністерств та відомств, міжнародні нормативно-правові акти (зокрема, конвенції та рекомендації МОП у сфері зайнятості та доходів), статистичні дані Європейського Союзу, звіти Світового Банку, інформація Державної служби статистики України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, матеріали наукових конференцій, періодичні видання, Інтернет-ресурси, а також результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці методологічних засад оцінювання зайнятості й рівня життя сільського населення, а також в обґрунтуванні організаційно-економічного механізму їх забезпечення.

Найсуттєвішими результатами дослідження, що визначають наукову новизну, містять практичну цінність і виносяться на захист, є такі:

вперше:

- розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення ефективної зайнятості сільського населення, створення якого передбачає дотримання принципів сучасного інституціоналізму, а функціонування спрямоване на досягнення стратегічної цілі – реалізацію сільським населенням права на гідну працю шляхом застосування інноваційного інструментарію селозберігаючого підприємництва, пріоритетного інвестування, посилення соціальної відповідальності агробізнесу, соціальної мобілізації сільських громад, створення корпоративних об'єднань власників земельних паїв, розвиток публічно-приватного партнерства, програмно-цільового бюджетування; розвитку агропромислових кластерів та усіх видів сільськогосподарської кооперації;

- запропоновано методологію оцінювання рівня життя сільського населення в регіональному розрізі на основі інтегрованого підходу із застосуванням індексу регіонального людського розвитку, розрахованого за п'ятьма групами індикаторів, що дозволяє диференціювати області за високим, середнім, низьким та дуже низьким рівнями життя у взаємозв'язку з рівнями зайнятості, що доцільно приймати до уваги в процесах обґрунтування

державних цільових програм зайнятості та підвищення рівня життя з урахуванням регіональної специфіки;

- запропоновано змістовне трактування категорії «інститут зайнятості сільського населення» як сукупності державних і недержавних інститутів (організацій, установ), формальних і неформальних інституцій (норм, стандартів, традицій) регулювання нормативно-правових, організаційно-економічних, культурно-етичних та інших відносин між суб'єктами сільської соціально-трудової сфери, що сприятиме більш комплексному вирішенню проблем сільської зайнятості;

удосконалено:

- категоріальний апарат теорії зайнятості, у межах якого уточнено дефініцію «зайнятість сільського населення» шляхом доповнення існуючих соціально-трудових відносин національними та культурними, видами волонтерської, соціальної, творчої діяльності через забезпечення взаємозв'язку з гідним рівнем життя, що: по-перше, дозволяє оцінити зростаючий вплив позаекономічних явищ на сільську зайнятість; по-друге, розширює види діяльності; по-третє, створює підґрунтя для кількісного оцінювання зв'язку зайнятості з рівнем життя;

- інституціональне забезпечення регулювання зайнятості сільського населення, у межах якого обґрунтовано ключові принципи сучасної моделі зайнятості: селяниноцентризму, селозбереження, багатофункціональності сільського господарства, диверсифікації аграрної економіки, дотримання яких в управлінській практиці дозволить забезпечити не тільки зростання зайнятості, а й сталий сільський розвиток;

- підходи до поширення спектру форм сільської зайнятості на основі імплементації інноваційних форм, зокрема, дистанційної, коворкінгу, краудсорсингу, аутсорсингу, лізингу, фрілансу у сегменті висококваліфікованої праці у сфері консалтингових, інформаційних, комерційних послуг, маркетингу, дизайну, запровадження яких у соціально трудові відносини аграрного ринку праці сприятиме підвищенню рівня зайнятості та доходів селян;

- інструментарій обґрунтування перспективних напрямів відновлення соціальної та розбудови цифрової інфраструктури сільських територій у контексті підвищення зайнятості й доходів населення, у рамках реалізації якого передбачено побудову економіко-математичної моделі залежності чисельності зайнятих від наявності й функціонування об'єктів соціальної інфраструктури, і, зокрема, доступу до Інтернету;

набули подальшого розвитку:

- аргументація важелів державного регулювання у сфері концентрації зусиль державного управління на забезпечення зайнятості та гідного рівня життя сільського населення шляхом реалізації комплексу запропонованих заходів, спрямованих на скорочення безробіття, підвищення гнучкості зайнятості, забезпечення адресності захисту безробітних, підґрунтям для яких виступає оцінка сучасних тенденцій розвитку аграрного ринку праці, зокрема,

його розбалансованості та неефективності, трудонадлишковості, низької ціни аграрної праці, виявлення їх несприятливого впливу на зайнятість, а також економічна оцінка втрат від сільського безробіття;

- методичні підходи до економічної оцінки динаміки та характеру структурних зрушень у зайнятості сільського населення під впливом низьких рівнів заробітної плати та інвестицій, застосування яких дозволило діагностувати їх дестимулюючий характер, що уможливило обґрунтування конкретних заходів та напрямів активізації інвестиційних процесів й удосконалення матеріального стимулювання працівників аграрного сектору в контексті підвищення зайнятості та доходів селян;

- методичне забезпечення встановлення взаємозв'язку попиту на аграрну працю та економічних показників розвитку сільського господарства й соціальної інфраструктури на основі кореляційно-регресійного аналізу визначеної системи найвпливовіших чинників (наявність посівних площ, техніки та інвестиції у агросектор), які доцільно враховувати в процесах формування пріоритетних напрямів збільшення кількості робочих місць у аграрному секторі та підвищення рівня доходів сільського населення;

- наукові підходи до оцінювання ступеня готовності та можливостей поширення дистанційної зайнятості сільського населення, здійсненого на основі соціологічного дослідження, яке дозволило визначити заходи з її розвитку у сільській місцевості (розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, організація навчання основам комп'ютерної грамотності, розвиток підприємництва на селі з опорою на дистанційні робочі місця);

- системний підхід у процесах ідентифікації проблем сільської зайнятості, розглядаючи у їх взаємозв'язку, взаємообумовленості та взаємодії, що дозволяє диференціювати їх за блоками: інституціонально-політичні, організаційно-економічні, техніко-технологічні, соціально-економічні, демографічні, екологічні, а також доповнити блоком соціально-культурних проблем. Систематизація зазначених проблем послужила основою для визначення стратегічних цілей, розробки концептуальних положень та формування організаційно-економічного механізму забезпечення зайнятості сільського населення;

- вектори диверсифікації сільської економіки як перспективи забезпечення ефективної зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення, серед яких: розвиток об'єктів виробничої, транспортної, інформаційно-комунікаційної та соціальної інфраструктури, біоенергетики та органічного землеробства, природоохоронної та культурно-просвітницької діяльності, зеленого туризму, народних ремесел і промислів, які актуалізують позааграрну сферу економіки сільських територій, що відповідає загальноєвропейським пріоритетам сільського розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, методичні підходи і прикладні висновки та рекомендації дисертаційної роботи є підґрунтям для формування організаційно-економічного механізму забезпечення ефективної зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення України.

Основні результати роботи використано у практичній діяльності: Департаментом науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України – пропозиції щодо запровадження дистанційної зайнятості шляхом розвитку сільської інформаційно-комунікаційної інфраструктури та підвищення комп'ютерної грамотності; залучення міжнародної технічної допомоги, а також в обґрунтуванні пріоритетів аграрної політики щодо сталого розвитку сільських територій (довідка № 37-18-15/12408 від 24.04.2018 р.); ВГО «Українська аграрна конфедерація» – методологічний підхід до оцінювання рівня життя сільського населення при формуванні концептуальних і практичних програм та проектів реформування соціальної сфери в аграрному секторі (довідка № 2-2/144 від 13/03.2019 р.); Управління агропромислового розвитку Чернігівської районної державної адміністрації – пропозиції щодо диверсифікації сільської економіки, поглиблення інтеграції дрібних товаровиробників у єдиний виробничо-маркетинговий ланцюг у процесі розробки Програми соціально-економічного розвитку Чернігівського району на 2018 р. (довідка № 479 від 16.08.2017 р.); Орлівською сільською радою Донецької області – рекомендації щодо активізації діяльності сільської громади із залучення міжнародної технічної допомоги для розбудови місцевої інфраструктури та сприяння зайнятості у процесі розробки Програми соціально-економічного розвитку Орлівської сільської ради на 2017-2018 роки (довідка № 01-16/212 від 05.09.2017 р.); агропромхолдингом «Астарта-Київ» – напрями щодо удосконалення взаємодії компанії з місцевими громадами у сфері зайнятості у реалізації Стратегії КСВ та Карт сталого розвитку (довідка № 17-9 від 11.04.2019 р.).

Основні результати дослідження також застосовуються у навчальному процесі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» при викладанні дисциплін «Економіка праці та соціально-трудові відносини» та «Соціальна відповідальність» (довідка від 11 грудня 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, здобуті автором самостійно та викладені у його наукових працях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які належать особисто автору.

Апробація результатів дослідження. Основні результати, висновки і рекомендації, викладені у дисертації, доповідались і отримали схвалення на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (м. Київ, 2011 р.), «Труд в ХХІ веке» (м. Москва, 2011 р.), «Україна на шляху до європейської соціальної держави» (м. Київ, 2011 р.), «Розвиток трудового потенціалу в умовах інноваційної економіки», (м. Луганськ-Євпаторія, 2013 р.), «Инновационные доминанты социальной сферы» (м. Вороніж, 2013, 2016 рр.), «Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи» (м. Київ, 2013 р.), «Стратегії розвитку інформаційного,

культурно-освітнього та економічного простору України» (м. Київ, 2014 р.), «Соціально-економічний розвиток країни: досвід та перспективи» (м. Львів, 2014 р.), «Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития» (м. Мінськ, 2015 р.), «Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри» (м. Київ, 2015 р.), «Трансформація соціально-трудова сфери: сучасні виклики, тенденції, домінанти інноваційного розвитку» (м. Київ, 2015 р.), «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки» (м. Львів, 2017 р.), «Соціально-трудова сфера: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку» (м. Київ, 2017 р.), «Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки» (м. Київ, 2017 р.), «Соціально-трудова сфера в умовах інформаційної економіки: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку» (м. Київ, 2018 р.).

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано 58 наукових праць загальним обсягом – 42,7 д.а., у тому числі: 1 – одноосібна монографія, 1 – навчальний посібник, 1 – підручник, 19 – статей у наукових фахових виданнях, 7 – у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз, 29 – в інших виданнях.

Структура й обсяг роботи. Дисертаційна робота складається із анотації, вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 371 сторінці. Робота містить 55 рисунків на 21 сторінці, 81 таблицю на 43 сторінках, 5 додатків на 29 сторінках. Список використаних джерел налічує 442 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних наукових результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

У розділі 1 **«Теоретичні та методологічні засади дослідження зайнятості сільського населення»** визначено вектор розвитку сучасних концепцій зайнятості; досліджено теоретико-методологічні підходи до оцінювання зайнятості сільського населення; сформульовано концептуальні положення формування сучасної моделі ефективної зайнятості сільського населення.

В результаті узагальнення теоретичних засад та наукових поглядів щодо сутності зайнятості автором поглиблено понятійно-категоріальний апарат теорії зайнятості сільського населення, встановлено її взаємозв'язок із рівнем отримуваних доходів і досягнутим рівнем життя, що мають стати теоретичним підґрунтям для розв'язання проблеми сільського безробіття та забезпечення сталого розвитку сільських територій. У роботі конкретизовано сутність категорії «зайнятість сільського населення», яку пропонується розглядати як сукупність соціально-економічних, організаційних, правових, національних,

культурних та інших відносин із приводу участі сільських мешканців в усіх сферах суспільно-корисної діяльності незалежно від галузі, форм власності та господарювання, яка здійснюється як у сільській місцевості, так і поза її межами, та забезпечує зайнятим отримання доходу, достатнього для підтримання гідного рівня життя. В роботі доведено, що метою державної політики у сфері сільського розвитку має бути забезпечення ефективної зайнятості. Зазначена дефініція конкретизується як повна зайнятість, яка передбачає достатню кількість гідних робочих місць у сільській місцевості та відповідність їм кваліфікованої робочої сили, що забезпечує досягнення високого рівня продуктивності праці у сільській економіці, гідного рівня доходів від зайнятості, сприяння професійному та особистісному розвитку зайнятих селян.

У результаті проведеного аналізу останніх тенденцій у сфері розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та цифрової інфраструктури, а також процесів трансформації аграрної соціально-трудової сфери, аргументовано висновок про перспективність імплементації на селі таких інноваційних форм зайнятості як: фріланс, телеком'ютинг, коворкінг, краудсорсинг, аутсорсинг та лізинг персоналу (рис. 1). Зазначені інноваційні форми зайнятості доцільно імплементувати як у сферу аграрного виробництва, так і у позааграрну діяльність. Ефективним буде їх застосування для сегменту висококваліфікованих працівників у сфері надання консультативних, інформаційних, комерційних, маркетингових, дизайнерських та інших послуг. Запровадження зазначених інноваційних форм зайнятості надає змогу істотного розширення можливостей зайнятості та підвищення рівня життя у сільській місцевості.

За результатами проведеного дослідження еволюції наукових поглядів щодо соціально-економічної категорії зайнятості виявлено інституціональну природу сільської зайнятості, оскільки вона є організаційно оформленою системою інституцій та інститутів, що впорядковують і регулюють взаємодію суб'єктів аграрного ринку праці.

У дисертації обґрунтовано визначення інституту зайнятості сільського населення як сукупності норм права, установ і організацій, які регулюють відносини зайнятості, а також сталих форм, правил, традицій, звичаїв та усталених норм поведінки селян на ринку праці, за допомогою яких систематизуються організаційно-правові, соціально-економічні, культурно-етичні та інші відносини між суб'єктами у сфері трудової діяльності у сільській місцевості (рис. 2).

Встановлено, що саме розвиток інститутів громадянського суспільства, розширення кола зацікавлених партнерів, поглиблення конструктивного діалогу мають бути дієвими інструментами обґрунтування та розробки державних цільових програм та напрацювання соціальних проєктів, спрямованих на створення сучасних робочих місць у сільській місцевості.

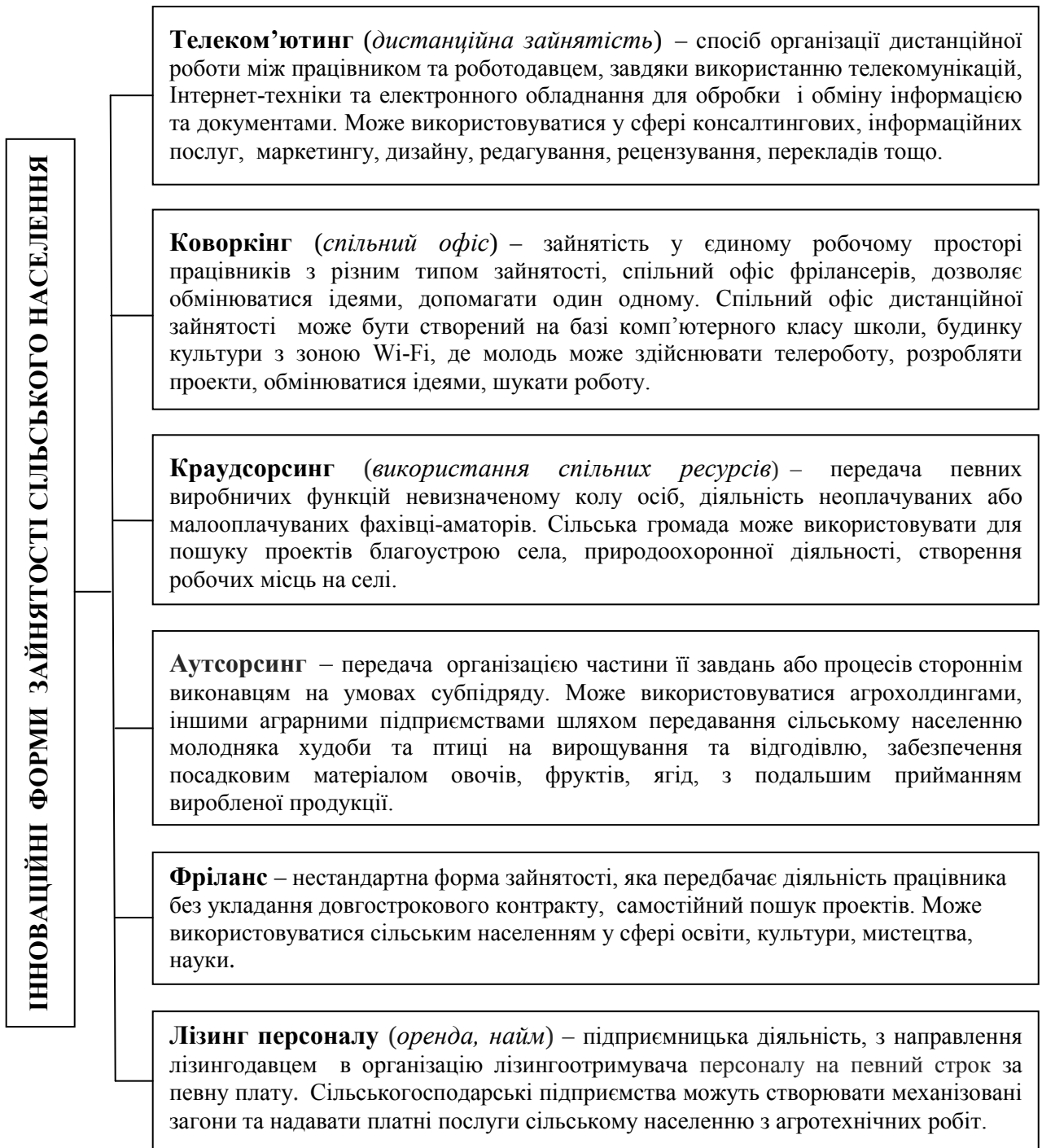

Рис. 1. Інноваційні форми зайнятості населення у сільській місцевості
Джерело: систематизовано автором

Доведено, що сучасна соціально-орієнтована модель сільської зайнятості має формуватися в рамках селозберігаючої моделі аграрного устрою. Її концептуальними положеннями є: селяниноцентризм та селозбереження; посилення ролі держави у сприянні ефективній зайнятості; диверсифікація сфери прикладання праці та джерел доходів; розвиток кооперації та кластеризації сільських територій, підвищення територіальної та професійної мобільності селян; поширення гнучких та інноваційних форм зайнятості у

сільській місцевості; впровадження концепції безперервного професійного навчання протягом трудового життя; підвищення гнучкості зайнятості у поєднанні з гнучкістю та адресністю соціального захисту сільського населення; підвищення соціальної відповідальності за стан аграрного ринку праці усіх соціальних партнерів соціально-трудої сфери; розширення соціального діалогу, широке залучення інститутів громадянського суспільства, наукових установ, незалежних експертів, сільських громад до сприяння росту зайнятості й доходів та забезпечення на цій основі збалансованого сільського розвитку.

У розділі 2 «Методологічні підходи до дослідження рівня життя сільського населення» систематизовано існуючі підходи до оцінювання рівня життя населення; запропоновано інтегрований підхід до оцінювання рівня життя сільського населення в регіональному розрізі на основі індексу регіонального людського розвитку; розкрито змістовну наповненість і проблематику інформаційного забезпечення обчислення зазначеного інтегрального індексу; визначено основні соціально-демографічні чинники трансформації зайнятості та рівня життя сільського населення.

Рис. 2. Елементи інституціонального забезпечення зайнятості сільського населення

Джерело: побудовано автором

У результаті дослідження генезису сучасної теорії рівня життя, аналізу теоретичних підходів та узагальнення наукових поглядів щодо сутності рівня життя сільського населення встановлено, що більшість із них мало враховують його залежність від зайнятості та специфіку сільського способу життя. З огляду на це, для оцінювання рівня життя сільського населення запропоновано інтегрований підхід, який дозволяє враховувати зазначені аспекти. У результаті проведеного дослідження автором уточнено дефініцію «рівень життя сільського населення», яку пропонується трактувати як сукупність соціально-економічних, організаційних, демографічних, культурних та інших факторів, що визначають міру задоволення основних життєвих потреб особистості, сім'ї, соціальної групи, населення сільської місцевості окремого регіону та країни в цілому у матеріальних і духовних благах, стан та умови його життєдіяльності в залежності від досягнутого рівня зайнятості та економічного розвитку країни або регіону. Таке тлумачення, на відміну від існуючих, розширює кількість факторів, що впливають на рівень життя та пов'язує його з рівнем зайнятості, що важливо в контексті комплексного вирішення проблем сільської зайнятості та доходів.

У дисертації запропоновано методологічний підхід до визначення рівня життя селян за індексами регіонального людського розвитку сільського населення, методичною та інформаційною базою для розрахунку якого послужили узагальнення досвіду побудови індексів людського розвитку та наявні дані Державної служби статистики України (рис. 3).

Індекс регіонального людського розвитку сільського населення є інтегральним показником для порівняння рівня і якості життя селян України у розрізі областей і визначається як середньоарифметична узагальнюючих індексів за п'ятьма найважливішими аспектами життя сільського населення: 1) демографічним розвитком; 2) розвитком ринку праці; 3) соціальним середовищем; 4) майновим станом; 5) умовами проживання. Для розрахунку зазначених індексів застосовано 48 статистичних показників, що надаються Державною службою статистики України (табл. 1).

Аргументовано, що застосування зазначеного підходу для оцінювання рівня життя сільського населення, дозволить: проводити моніторинг людського розвитку селян у розрізі регіонів; здійснювати коректні зіставлення як за інтегральним індексом, так і за узагальнюючими індексами окремих аспектів людського розвитку в територіальному розрізі; надавати наукового підґрунтя регіональній соціально-економічній політиці держави у сфері сільського розвитку; змінювати як кількість і якість показників, що входять до його складу, так і кількість аспектів людського розвитку, що є актуальним у контексті постійних змін, що відбуваються в економічній системі, способі й умовах життя тощо.

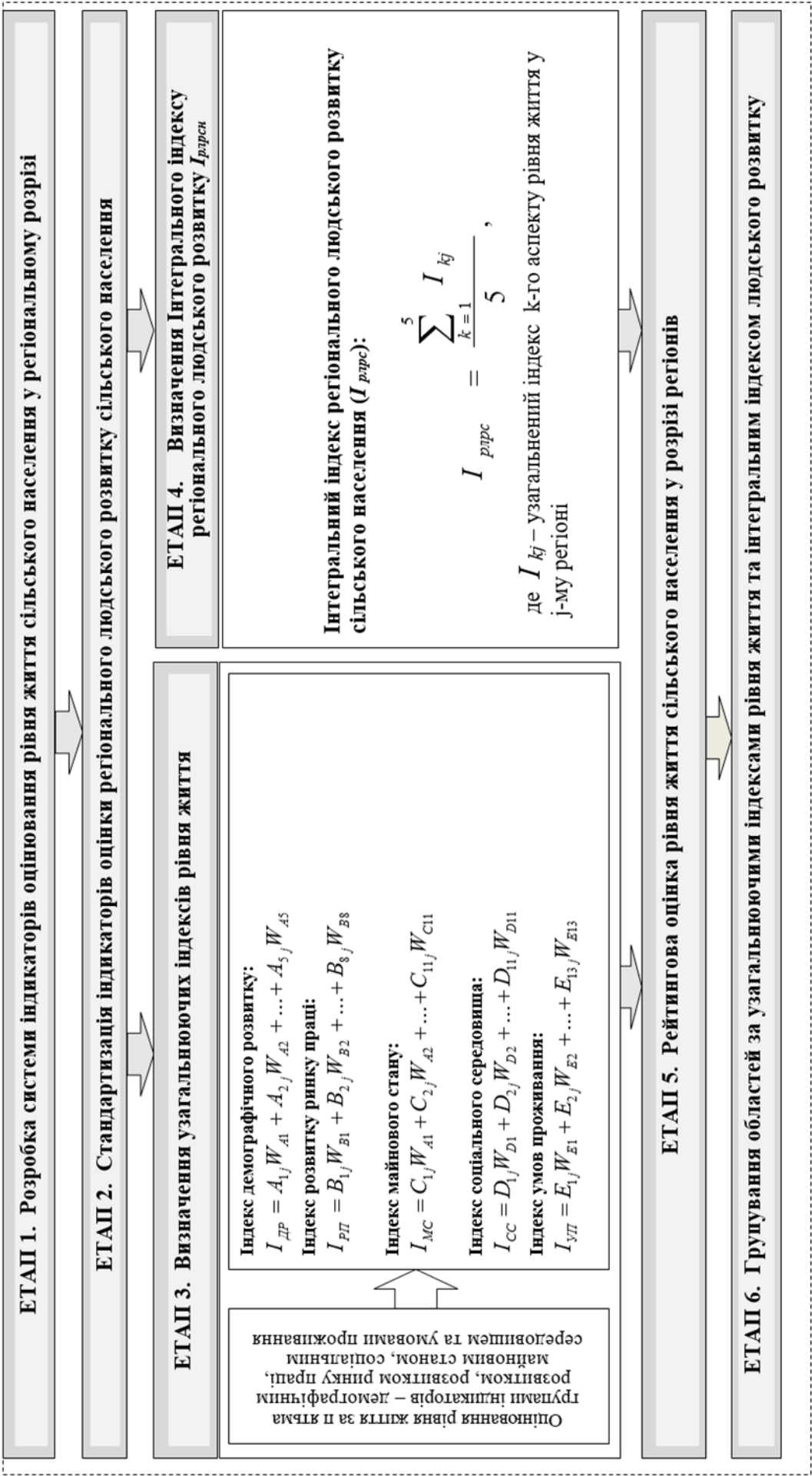

Рис. 3. Методологічний підхід до оцінювання рівня життя сільського населення у регіональному розрізі
Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Система індикаторів оцінювання рівня життя сільського населення у регіональному розрізі

№ з/п	Групи індикаторів	Назва показника	Стимулятори/ Дестимулятори
1	2	3	4
1	Демографічний розвиток (<i>I_{ДР}</i>)	A ₁ – Кількість народжених, тис. ос.	Стим.
		A ₂ – Кількість померлих, тис. ос.	Дестим.
		A ₃ - Природний приріст, тис. ос.	Стим.
		A ₄ – Сумарний коефіцієнт народжуваності, на 1 жінку	Стим.
		A ₅ – Чисельність населення у віці 60 р. і старше, осіб	Дестим.
2	Розвиток ринку праці (<i>I_{РП}</i>)	B ₁ – Рівень економічної активності сільського населення, %	Стим.
		B ₂ – Рівень зайнятості сільського населення, %	Стим.
		B ₃ – Рівень економічної неактивності сільського населення, %	Дестим.
		B ₄ – Рівень зареєстрованого безробіття, %	Дестим.
		B ₅ – Середня тривалість пошуку роботи, місяців	Дестим.
		B ₆ – Попит на працівників сільського господарства, осіб	Стим.
		B ₇ – Працевлаштовано працівників у сільське господарство, осіб	Стим.
		B ₈ – Частка домогосподарств, що залучають найману працю, %	Стим.
3	Майновий стан (<i>I_{МС}</i>)	C ₁ – Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві, грн	Стим.
		C ₂ – Співвідношення середньої зарплати у с.-г. до середньої зарплати у області, %	Стим.
		C ₃ – Кількість землі в ОПГ на 1 господарство, га	Стим.
		C ₄ – з неї частка паїв та орендованих земель, %	Стим.
		C ₅ – Поголів'я великої рогатої худоби на 10 домогосподарств, гол.	Стим.
		C ₆ – Поголів'я корів на 10 домогосподарств, гол.	Стим.
		C ₇ – Поголів'я свиней на 10 господарств, гол.	Стим.
		C ₈ – Поголів'я птиці на 1 господарство, гол.	Стим.
		C ₉ – Частка домогосподарств, що мають трактори, %	Стим.
		C ₁₀ – Частка домогосподарств, що мають вантажні авто, %	Стим.
		C ₁₁ – Частка домогосподарств, що мають плуги, %	Стим.

1	2	3	4
4	Соціальне середовище (<i>I_{CC}</i>)	D ₁ – Кількість народжених у матерів віком молодше 20 років, осіб	Дестим.
		D ₂ – Кількість пенсіонерів, осіб	Дестим.
		D ₃ – Заборгованість із зарплати (на 1 працівника), грн	Дестим.
		D ₄ – Рівень безробіття населення 15-70 р, %	Дестим.
		D ₅ – Кількість вперше визнаних інвалідами, осіб	Дестим.
		D ₆ – з них інваліди працездатного віку, осіб	Дестим.
		D ₇ – Кількість громадян у складних обставинах, осіб	Дестим.
		D ₈ – Кількість непрацездатних з мін. доходами, яким надано грошову допомогу, осіб	Дестим.
		D ₉ – Середній розмір допомоги на 1 особу, грн	Стим.
		D ₁₀ – Кількість дітей віком 6-18 р., які не навчаються, осіб	Дестим.
		D ₁₁ – Кількість дітей, які навчаються у спец. закладах, осіб	Дестим.
5	Умови проживання (<i>I_{УП}</i>)	E ₁ – Житловий фонд, тис. м ²	Стим.
		E ₂ – Прийняття в експлуатацію житла, тис. м ²	Стим.
		E ₃ – Домашні телефонні апарати (на 100 сімей.), од.	Стим.
		E ₄ – Кількість радіоточок, од.	Стим.
		E ₅ – Кількість дошкільних закладів, од.	Стим.
		E ₆ – Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, од.	Стим.
		E ₇ – Кількість клубних закладів, од.	Стим.
		E ₈ – Кількість шкіл естетичного виховання, од.	Стим.
		E ₉ – Бібліотечний фонд, на 100 осіб, прим.	Стим.
		E ₁₀ – Кількість спортивних споруд, од.	Стим.
		E ₁₁ – Автозаправні станції, од.	Стим.
		E ₁₂ – Забезпеченість торговими площами на 10000 осіб, м ²	Стим.
		E ₁₃ – Забезпеченість аптеками та аптечними пунктами на 10000 осіб, м ²	Стим.

Джерело: розроблено автором

Доведено, що найважливішими чинниками впливу на трансформаційні процеси зайнятості та рівень життя сільського населення є соціально-демографічні зрушення та глобалізація світової економіки. Процеси інтеграції національних економік у зростаючі світові ринки все більше впливають на структуру зайнятості, її динаміку, тенденції і закономірності її розвитку. Однією з основних закономірностей сучасної трансформації зайнятості, спричиненої глобалізацією, є скорочення зайнятості у сфері матеріального виробництва і особливо в аграрному секторі. Україні також не уникнути цих тенденцій. У дисертації зацентровано увагу на важливості недопущення надто швидкого скорочення робочих місць у сільському господарстві, оскільки це не тільки загрожуватиме продовольчій безпеці країни, а й обумовлюватиме подальший занепад і деградацію українського села.

Встановлено, що зайнятість та рівень життя сільського населення знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості, ефективна зайнятість виступає одним із найважливіших факторів досягнення гідного рівня життя населення сільських територій. Аргументовано, що вирішення проблеми забезпечення зайнятості сільського населення має здійснюватися у контексті підвищення рівня життя селян. Однак через істотне поширення їх бідності, зайнятість сьогодні не може розглядатися відірвано від рівня доходів та якості їх життя.

У розділі 3 **«Аналіз динаміки структурних зрушень зайнятості та безробіття сільського населення в Україні»** розкрито основні тренди сучасного розвитку аграрного ринку праці; здійснено оцінювання якісно-кількісних змін у структурі зайнятості та соціально-економічних наслідків безробіття; проаналізовано вплив процесів інвестування в аграрний сектор на зайнятість сільського населення та його сприйняття дистанційної зайнятості.

У дисертаційній роботі обґрунтовано, що сучасний аграрний ринок праці, станом якого є певні рівні зайнятості і безробіття сільського населення, характеризується загальною розбалансованістю та неефективністю, що проявляється у низці його негативних характеристик. У результаті аналізу виявлені негативні тенденції скорочення як попиту на робочу силу у сільській місцевості, так і зменшення її пропозиції. Істотне перевищення темпів скорочення попиту на сільську робочу силу порівняно зі значно повільнішими темпами скорочення її пропозиції зумовило зростання працевидливості на аграрному ринку праці. Доведено, що низька ціна робочої сили несприятливо впливає на пропозицію сільської праці, все більше послаблюючи її мотивацію. Аргументовано, що державна політика у сфері регулювання аграрного ринку праці має спрямовуватися на стимулювання попиту на сільську робочу силу шляхом збереження існуючих і створення нових робочих місць у сільській місцевості.

В результаті здійсненого оцінювання динаміки економічної активності сільського населення виявлено її зростання протягом аналізованого періоду. Водночас установлено, що воно було спричинене підвищенням рівня зайнятості селян похилого віку та зростанням безробіття. Основною тенденцією сільської зайнятості є її скорочення в аграрному секторі. Так, за період 2000-2017 рр. чисельність зайнятих у сільському господарстві скоротилася на 1473,4 тис. осіб, (з 4334,1 до 2860,7 тис. осіб). Ще відчутнішим було скорочення найманої праці у громадському секторі, де за аналізований період кількість найманих працівників скоротилася з 2752,8 до 565,1 тис. осіб, тобто майже у 5 разів. Останнє зумовило зростання безробіття на селі. Доведено, що екстенсивні фактори наявності землі та капіталу залишаються впливовими чинниками збільшення зайнятості аграріїв у громадському секторі. Зокрема, у результаті проведеного кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що найвпливовішими чинниками збільшення чисельності найманих працівників є наявність сільськогосподарської техніки у аграрних підприємствах, розміри їх посівних площ та обсяги інвестицій в основний капітал, що підтверджують високі коефіцієнти кореляції, які склали 0,829, 0,927 та 0,803 відповідно.

Встановлено, що значне скорочення попиту громадського сектору сільського господарства на найману працю зумовило поширення на селі самозайнятості та інших нетрадиційних форм зайнятості, які зосереджені в основному у ОСГ. Поки що самозайнятість селян (яка позбавлена соціального страхування) є неефективною формою зайнятості. Водночас, відмовитися від неї без шкоди для доходів багатьох сільських домогосподарств на сучасному етапі реформування аграрного сектору неможливо, оскільки вона дозволяє виживати соціально вразливим верствам селянства. Аргументовано, що для трансформації самозайнятості у ефективну зайнятість важливим є створення відповідних інституціональних, економічних, організаційних та інших умов для розвитку малого та середнього аграрного бізнесу.

Визначено, що зареєстрований рівень сільського безробіття невисокий (у 2017 р. – 2,8%), але він вищий, ніж серед міського населення, і має масовий характер (40% усіх безробітних — селяни). Специфічними його формами є сезонне та приховане безробіття. Останнє за аналізований період зросло у 1,5 рази. Виявлено, що традиційними причинами сільського безробіття залишаються скорочення робочих місць у аграрному секторі і звільнення за власним бажанням через незадовільні умови праці та низьку заробітну плату. Доведено, що сільське безробіття має важкі негативні наслідки. В економічному плані сільське безробіття обертається для економіки країни мільярдами гривень недоотриманої сільськогосподарської продукції, а для державного бюджету — витратами на виплати по безробіттю. За розрахунками автора, внаслідок безробіття у 2017 р. недоотримано продукції сільського господарства на суму 41213,7 млн грн, 4244,3 млн грн склали виплати допомоги по безробіттю, а загальні втрати економіки досягли 45458 млн грн (табл. 2).

У соціальному, культурному, психологічному планах безробіття спричиняє погіршення морально-психологічного стану безробітних, поширення асоціальної поведінки, зростання злочинності у сільському соціумі.

Виявлено, що основними причинами зазначених тенденцій є концентрація інвестицій у великих агропромислових формуваннях, що потребують обмежену кількість працівників. Зайнятість же на селі забезпечують малі та середні виробники, доступ до інвестицій у яких досить обмежений.

Встановлено, що перспективними напрямками інвестування, в контексті підвищення рівня зайнятості селян, є відродження тваринництва, трудомістких рослинницьких галузей, створення сучасних переробних підприємств, а також відновлення і розвиток виробничої, цифрової, соціальної, побутової та культурної інфраструктури на селі.

За результатами проведеного автором у 2017-2018 рр. соціологічного дослідження, під час якого було опитано 650 сільських мешканців з 20 областей України, обґрунтовано висновок про необхідність імплементації у сільській місцевості інноваційних форм зайнятості.

Таблиця 2

Економічні втрати від сільського безробіття в Україні у 2000-2017 рр.

Рік	Зареєстровані безробітні, тис. ос.	Продуктивність праці у с.-г. підприємствах, тис. грн/ос.	Вартість недоотриманої с.-г. продукції, млн грн	Допомога по безробіттю одному безробітному за		Виплати по безробіттю, млн грн	Загальні економічні втрати, млн грн	Питома вага втрат у ВП с.-г., %
				місяць, грн	рік, грн			
2000	274,2	27,1	7430,8	59,39	712,7	195,4	7626,2	5,0
2005	433,4	72,6	31464,8	192,89	2314,7	1003,2	32467,9	18,0
2008	307,1	127,4	39124,5	571,07	6852,8	2104,5	41229,0	20,4
2009	287,1	131,3	37696,2	655,56	7866,7	2258,5	39954,7	20,1
2010	173,5	132,7	23023,4	780,05	9366,0	1625,0	24648,4	12,6
2011	206,8	165,2	34163,4	878,5	10542,0	2180,1	36343,5	15,5
2014	175,6	227,8	40001,7	1232,0	14784	2596,1	42597,8	16,9
2015	172,5	223,3	38519,3	1444,0	17328	2989,1	41508,4	17,3
2016	166,1	275,3	45727,3	1996,0	23952	3978,4	49705,7	19,5
2017	151,8	271,5	41213,7	2330	27960	4244,3	45458,0	18,2
2017 до 2000, %, разів	55,3%	10,0 р.	5,5 р.	39,2 р.	39,2 р.	21,7 р.	5,9 р.	3,6 р.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

У результаті аналізу взаємозв’язку процесів інвестування в аграрний сектор із зайнятістю виявлено зростання інвестицій та скорочення зайнятості у виробництві, особливо у громадському секторі (рис. 4).

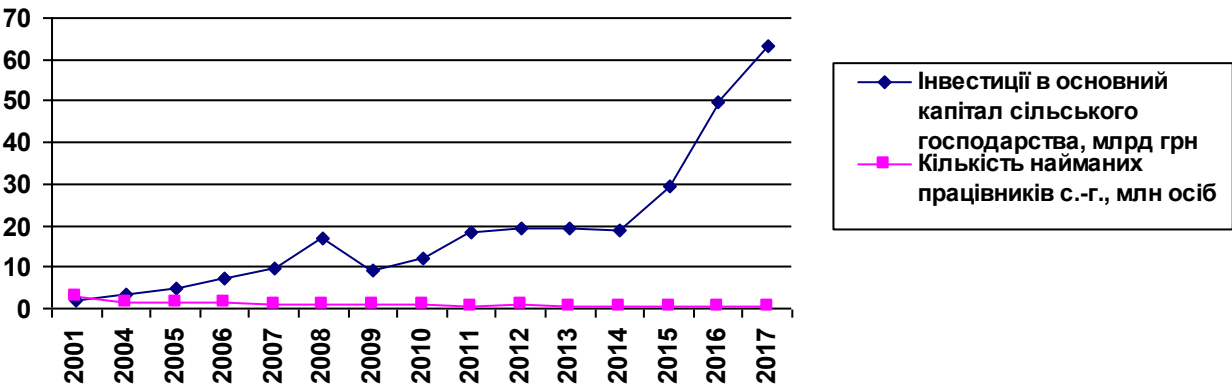

Рис. 4. Динаміка інвестицій в основний капітал сільського господарства та кількості найманих працівників сільського господарства у 2001-2017 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Для підтвердження висунутої гіпотези було здійснено аналіз результатів, одержаних під час проведеного соціологічного опитування й встановлено, що третина сільських мешканців цікавляться дистанційною формою зайнятості та готові опановувати для цього інформаційні технології. Водночас, найбільшими

перешкодами для її поширення виявилися відсутність необхідної інформації, ІКТ інфраструктури та комп'ютерної техніки (рис. 5).

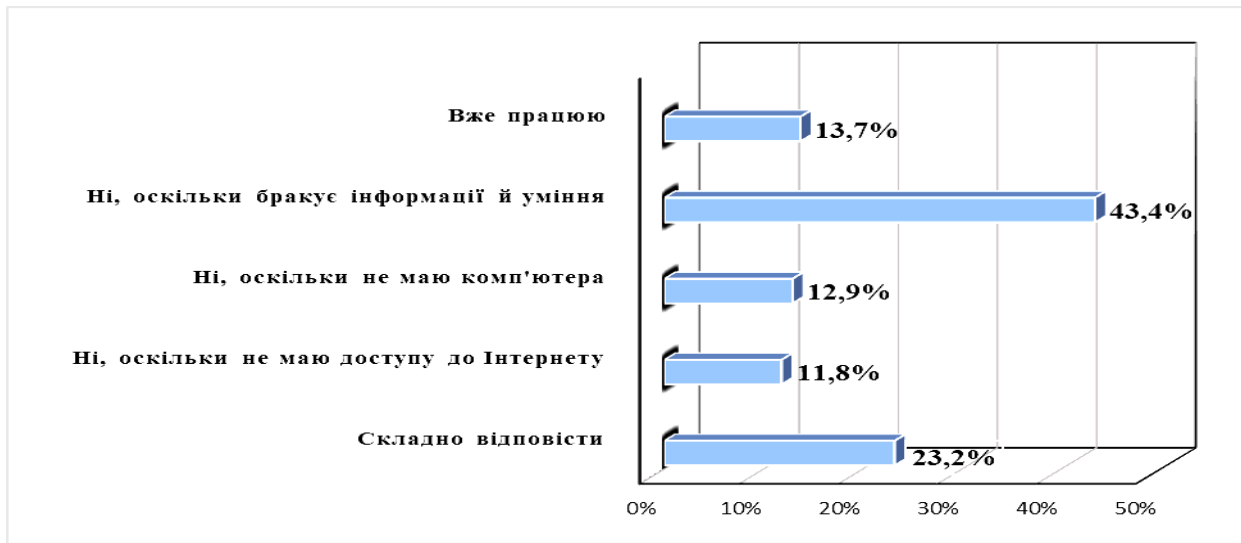

Рис. 5. Розподіл відповідей на питання «Чи готові Ви працювати дистанційно?»

Джерело: розраховано автором за даними власного соціологічного дослідження

Згідно результатів соціологічного опитування встановлено, що лише третина респондентів мали постійну зайнятість у своєму селі. Причому частка респондентів, незадоволених своєю зайнятістю, склала три чверті всіх опитаних. Зазначене дозволило запропонувати рекомендації щодо розвитку дистанційної зайнятості у сільській місцевості.

У розділі 4 «**Основні тренди формування рівня життя сільського населення та оцінка їх взаємозв'язку із зайнятістю**» виявлено сучасні тенденції у формуванні доходів та витрат; досліджено взаємозв'язок заробітної плати та зайнятості; здійснено оцінку рівня життя в регіональному розрізі; побудовано економіко-математичну модель взаємозв'язку зайнятості та рівня життя сільського населення.

У результаті здійсненого аналітичного оцінювання рівня життя сільського населення встановлено ряд позитивних тенденцій у сфері доходів, зокрема, зростання обсягів сукупних ресурсів та покращення їх структури, що спричинено ростом оплати праці у сільському господарстві, збільшенням доходів від самозайнятості та підприємницької діяльності. Номінальні доходи сільських домогосподарств зростали швидкими темпами, у той час як реальні майже не змінювалися. Встановлено, що диференціація доходів серед сільського населення значно менша, ніж серед населення міст. Це пов'язано зі значно нижчим рівнем отримуваних селянами доходів та нижчими стандартами споживання у сільській місцевості, тобто, загалом тотально низьким рівнем життя на селі, а також поширенням бідності.

Виявлено, що гострими проблемами у сфері доходів сільського населення залишаються: тотально низький їх рівень; низький рівень споживання матеріальних і духовних благ, зумовлений як низькою платоспроможністю селян, так і занепадом соціальної сфери; повільне скорочення бідності; дедалі

більше відставання рівня доходів селян від рівня доходів жителів міст. Доведено, що низький рівень життя, з одного боку, спричинений неефективною зайнятістю, а з іншого, – він зумовлює скорочення можливостей сільських родин щодо отримання якісної освіти та обмежує можливості їх гідної зайнятості.

Встановлено позитивні тенденції у динаміці та структурі оплати праці в аграрному секторі, де протягом аналізованого періоду (2000-2017 рр.) вона показувала стійку динаміку високих темпів зростання. Внаслідок цього вона зростає як відносно середнього рівня по економіці, так і відносно мінімальних соціальних стандартів. Помітно поліпшилася і структура заробітної плати (зростає грошова її частина, скоротилася натуральна оплата праці та заборгованість). Водночас, аргументовано, що рівень оплати праці в галузі залишається надто низьким, що підтверджується несприятливим її співвідношенням із мінімальними соціальними стандартами. Так, у 2017 р. середньомісячна заробітна плата штатного працівника становила 5761 грн, що відповідало 81 % середньої зарплати в економіці та 145% фактичного прожиткового мінімуму. Встановлено, що, попри всі підвищення, зарплата аграріїв є дестимулюючим фактором зайнятості в аграрному секторі (рис. 6).

Визначено, що основними причинами низької ціни аграрної праці є низька питома вага витрат на її оплату у ВДВ агросектору (14,6%, тоді як в економіці в цілому – 43,1%) та низька частка витрат на оплату праці у собівартості сільськогосподарської продукції.

У результаті обчислення Індексу регіонального людського розвитку сільського населення, як узагальнюючого індикатора рівня життя селян із метою міжрегіонального його порівняння, методологічний підхід до визначення якого подано на рис. 3, обґрунтовано висновок про незначну його диференціацію та загально низький рівень життя селян в усіх областях. Так, у 2014-2017 рр. високий рівень життя сільського населення не зафіксований у жодній області. У 2014 р. середній рівень життя спостерігався у чотирьох областях (Миколаївській, Херсонській, Рівненській та Чернігівській), у 2015 р. – лише у двох (Миколаївській та Київській), у 2017 р. – у Полтавській.

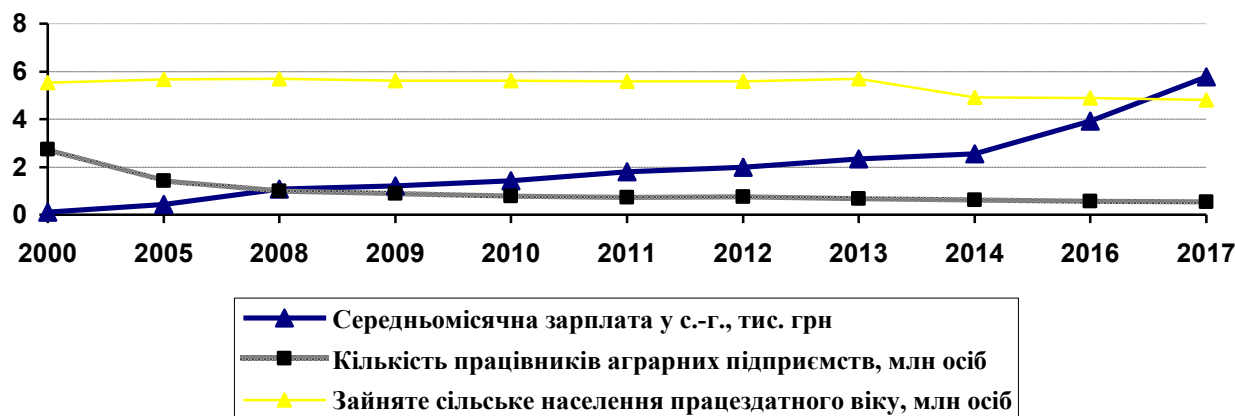

Рис. 6. Динаміка середньомісячної заробітної плати, кількості працівників та чисельності зайнятого сільського населення у 2000-2017 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Аутсайдерами за рівнем життя селян виявилися області східного та західного регіонів (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Закарпатська,

Івано-Франківська, Тернопільська). Найгірші показники життєвого рівня сільського населення спостерігаються у Донецькій та Тернопільській областях (табл. 3). У цих регіонах гостро стоять також і проблеми зайнятості. Виявлено, що найбільший вплив на рівень життя сільського населення чинить розвиток ринку праці. Решта індексів здійснюють на нього набагато менший вплив. Аргументовано, що розв'язання проблеми зайнятості потребує врахування економічної, демографічної, політичної, культурної специфіки регіону, чому, певною мірою, служить запропонований індекс.

У роботі здійснено порівняльну оцінку рівня життя селян у регіональному розрізі, за результатами якої підтверджена правомірність застосування з цією метою інтегрального індексу людського розвитку сільського населення. Ієрархічність системи його показників надає можливість для більш детального аналізу основних складових рівня життя селян кожного регіону та вжиття відповідних заходів, спрямованих на їх покращення.

Доведено, що застосування інтегрального індексу рівня життя сільського населення в процесах розробки регіональної соціально-економічної політики і в її рамках регіональних програм забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення значно підвищить їх ефективність, оскільки надає можливість виявити й усунути найгостріші проблеми відставання життєвого рівня селян та нестачі робочих місць, що є властивими саме для цього регіону.

З метою розширення можливостей сільського населення щодо зайнятості у позааграрній сфері в роботі здійснено наукове обґрунтування оцінювання взаємозв'язку зайнятості та рівня життя сільського населення на основі побудови економіко-математичної моделі (1), за допомогою якої визначено вплив на сільську зайнятість рівня розвитку соціальної інфраструктури:

$$y_{\text{мод}} = 66,15 + 0,263 x_1 + 0,138 x_2 - 0,172 x_3 + 0,074 x_4 + 2,295 x_5, \quad (1)$$

де $y_{\text{мод}}$ – чисельність зайнятого сільського населення, тис. ос.; x_1 – кількість денних загальноосвітніх закладів у сільській місцевості, од.; x_2 – кількість дошкільних освітніх закладів у сільській місцевості, од.; x_3 – кількість клубних закладів у сільській місцевості, од.; x_4 – кількість об'єктів роздрібної торгівлі у сільській місцевості, од.; x_5 – кількість абонентів інтернету у сільській місцевості, тис. од.

Визначено, що найбільш вагомий вплив на зайнятість населення, окрім стану розвитку підприємств аграрного сектору, здійснює наявність та функціонування об'єктів освітньої, культурної, побутової та цифрової інфраструктури. Аргументовано, що використання запропонованої моделі дозволило визначити, що пріоритетними напрямками сільського розвитку, у контексті підвищення зайнятості, мають бути відновлення та розбудова зазначених інфраструктурних об'єктів. Особлива увага при цьому має бути зосереджена на розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури та на забезпеченні сільському населенню доступу до недорогого й якісного Інтернету. Зазначене сприятиме не тільки підвищенню рівня зайнятості та доходів селян, а й покращенню умов життя на селі.

**Рейтинг регіонів України за рівнем життя сільського населення
(2014-2017 рр.)**

Області	Індекс рівня життя				Рейтингова позиція			
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
Вінницька	0,458	0,455	0,473	0,489	12	15	14	5
Волинська	0,492	0,486	0,485	0,477	5	6	10	10
Дніпропетровська	0,416	0,415	0,449	0,411	18	19	21	23
Донецька	0,342	0,361	0,372	0,362	21	21	24	24
Житомирська	0,487	0,478	0,486	0,488	6	9	9	7
Закарпатська	0,434	0,479	0,506	0,441	15	8	6	18
Запорізька	0,463	0,437	0,462	0,470	11	18	18	13
Івано-Франківська	0,447	0,452	0,451	0,423	13	16	20	21
Київська	0,487	0,502	0,471	0,474	6	2	15	11
Кіровоградська	0,421	0,461	0,512	0,466	17	13	3	14
Луганська	0,404	0,443	0,497	0,449	20	17	7	17
Львівська	0,415	0,414	0,446	0,452	19	20	23	16
Миколаївська	0,518	0,519	0,508	0,506	1	1	4	2
Одеська	0,443	0,457	0,465	0,429	14	15	17	19
Полтавська	0,474	0,464	0,508	0,506	9	12	5	1
Рівненська	0,500	0,498	0,481	0,484	3	3	11	9
Сумська	0,495	0,464	0,494	0,472	4	12	8	12
Тернопільська	0,433	0,476	0,449	0,422	16	10	22	22
Харківська	0,485	0,480	0,473	0,489	8	7	13	6
Херсонська	0,509	0,491	0,521	0,492	2	5	1	4
Хмельницька	0,487	0,491	0,477	0,486	6	5	12	8
Черкаська	0,473	0,460	0,458	0,456	10	14	19	15
Чернівецька	0,486	0,495	0,465	0,425	7	4	16	20
Чернігівська	0,500	0,467	0,516	0,500	3	11	2	3

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

У розділі 5 «Інституціональні засади забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя населення сільських територій» сформульовано ключові принципи регулювання зайнятості сільського населення в контексті міжнародного законодавства; розроблено рекомендації щодо імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в практику підвищення зайнятості та доходів селян; обґрунтовано напрями розвитку інституціонального середовища забезпечення зайнятості та рівня життя сільського населення у контексті європейських пріоритетів сталого сільського розвитку.

В дисертації доведено, що вирішення проблеми зайнятості сільського населення в Україні має здійснюватися у контексті реалізації принципів соціальної справедливості, конвергенції сільських населених пунктів, реалізації доктрини соціальної згуртованості сільського соціуму відповідно до реалізації концепції гідної праці та інших прогресивних принципів. Важливими

принципами також є досягнення повної та ефективної зайнятості, росту продуктивності праці; сприяння зайнятості протягом усього трудового життя; сприяння гнучкості ринку праці у поєднанні з гарантіями зайнятості; зближення зарплати й вартості робочої сили; розширення інвестицій у людський капітал; адаптації системи професійної освіти до вимог ринку праці; субсидіарності та компліментарності. Зазначені принципи є прогресивними і мають бути узяті за основу в політиці сільського розвитку та підвищення рівня життя селян в Україні.

У результаті аналізу європейської політики сприяння сільській зайнятості, що застосовується на рівні держав-членів ЄС, автором сформульовано заходи щодо сприяння зайнятості та підвищення рівня життя, що є актуальними для сільського населення України. Зокрема, збалансування гарантій зайнятості та гнучкості ринку праці з урахуванням регіональної специфіки; контроль ефективності податкової системи в контексті усунення заходів, що перешкоджають зайнятості сільського населення; розширення соціального діалогу; реалізація Європейської кваліфікаційної рамочної програми шляхом створення національних кваліфікаційних програм. Крім того, підвищенню рівня зайнятості сільського населення сприятиме стимулювання економічного росту аграрного сектору та створення ефективної системи перепідготовки кадрів для сільської економіки. Важливими напрямками регулювання зайнятості мають стати програми зі стимулювання росту зайнятості та збільшення кількості робочих місць; програми підготовки та перепідготовки сільської робочої сили; програми сприяння найму робочої сили та програми з соціального страхування безробіття.

Встановлено, що реформування політики зайнятості у напрямку посилення гнучкості ринку праці (що властиве європейським країнам), яке полягає у поєднанні гнучких форм зайнятості з одночасним наданням гарантій захисту («Flexicurity»), доцільно імплементувати у політику регулювання зайнятості сільського населення і в Україні. Актуальним, у цьому контексті, є поєднання активної політики зайнятості з оновленням системи соціального захисту сільського населення. Підвищенню рівня зайнятості сільських мешканців сприятимуть такі заходи активної політики, як забезпечення мобільності робочої сили, розвиток безперервного навчання працівників аграрного сектору протягом трудового життя, сприяння зайнятості сільських жінок.

В роботі автором визначено, що в існуючих вітчизняних нормативно-правових та програмних документах задекларовані прогресивні й актуальні напрями реформування аграрного сектору, забезпечення сільського розвитку, сприяння зайнятості, які, в основному, відповідають напрямкам реформування аграрної політики європейських країн. Водночас встановлено, що більшість таких програм є недосконалими, містять численні недоліки і через це слабо сприяють підвищенню рівня зайнятості та доходів сільського населення. Доведено, що основними причинами невиконання державних цільових програм у сфері зайнятості є: їх неузгодженість між собою; відсутність та невідпрацьованість механізмів їх реалізації; недостатня узгодженість програм у

частині виконавців, слабка координації їх взаємодії, відсутність чітких показників та критеріїв їх виконання; відсутність достатнього обсягу їх фінансування; недостатній контроль виконавців та розпорядників за виконанням запланованих заходів і за освоєнням фінансових коштів; відсутність відповідальності за їх нераціональне використання; висока корумпованість та бюрократизація процесу розподілу державних коштів у процесах розробки та реалізації таких програм. Аргументовано, що усунення зазначених недоліків сприятиме підвищенню їх ефективності й дієвості.

Встановлено, що Україна великою мірою орієнтується у своїй нормотворчій діяльності на пріоритети МОП та Євросоюзу. Однак прогресивні принципи міжнародного законодавства у сфері забезпечення сільської зайнятості ще не повною мірою імплементовані у національне законодавство. Істотним його недоліком є відсутність в Україні Національної стратегії зайнятості, що унеможливорює розробку комплексу взаємоузгоджених програм і проектів досягнення повної та ефективної зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення. Іншою проблемою державного регулювання сільської зайнятості та доходів в Україні є те, що значна частина прийнятих законодавчих норм не виконуються у повній мірі, відтак має лише декларативний характер. Тому для вирішення проблеми зайнятості сільського населення необхідна розробка ефективного організаційно-економічного механізму її забезпечення, який має ґрунтуватися на засадах інноваційності та сталості сільського розвитку.

У розділі 6 «**Організаційно-економічні засади розвитку зайнятості як умови підвищення рівня життя сільського населення**» розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення зайнятості сільського населення; запропоновано інноваційний інструментарій забезпечення зайнятості та підвищення життєвого рівня; визначено перспективні вектори диверсифікації сільської економіки.

Неефективність регулювання зайнятості у сільській місцевості обумовила потребу в розробці організаційно-економічних засад політики зайнятості. У цьому зв'язку у дисертації доведено доцільність запровадження організаційно-економічного механізму забезпечення ефективної зайнятості сільського населення, який пропонується розглядати як сукупність взаємозв'язків суб'єктів соціально-трудових відносин усіх рівнів управління, що спрямована на розширення можливостей реалізації сільським населенням права на гідну працю шляхом застосування суб'єктами відповідного інструментарію, використання наявних і залучення потенційних ресурсів. Метою запропонованого механізму має бути досягнення ефективної зайнятості та підвищення рівня життя селян у контексті доктрини соціальної згуртованості, реалізації концепції багатофункціональності села, диверсифікації сільської економіки та забезпечення на цій основі сталого сільського розвитку (рис. 7).

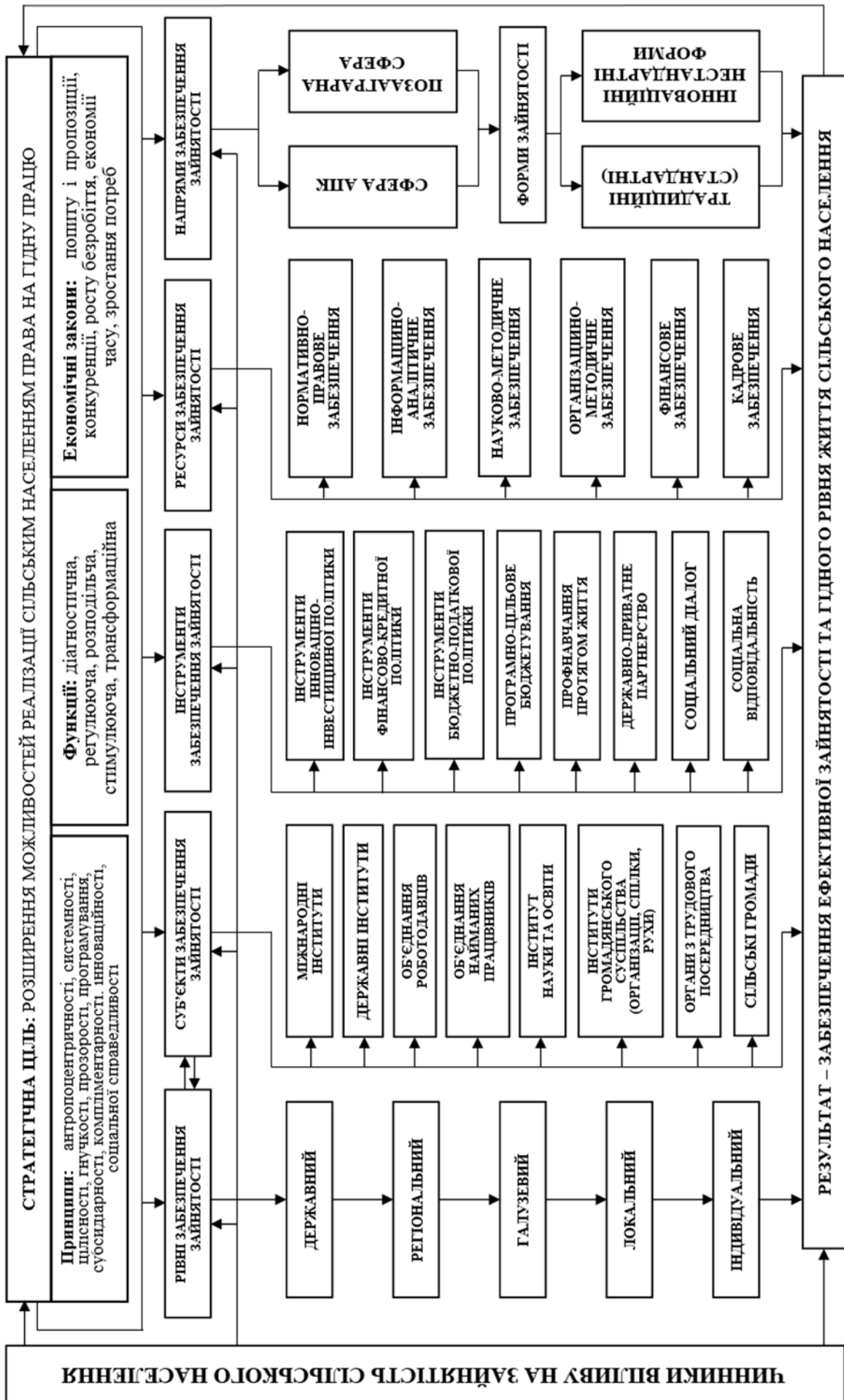

Рис. 7. Організаційно-економічний механізм забезпечення зайнятості сільського населення

Джерело: розроблено автором

Аргументовано, що дієвість організаційно-економічного механізму забезпечення ефективної сільської зайнятості залежить від адекватності його інструментарію. Доведено, що до складу інноваційного інструментарію мають входити інструменти економічної політики та інституціональних перетворень. В економічній політиці особливу увагу слід приділити інструментам фінансово-кредитної політики, що зумовлено постійною нестачею фінансових ресурсів у господарюючих суб'єктів сільської місцевості.

Серед інституціональних інструментів сприяння зайнятості сільського населення та підвищення рівня його життя інноваційними запропоновано вважати: підвищення соціальної відповідальності соціальних партнерів сільської СТС, зокрема агрохолдингів; запровадження публічно-приватного партнерства щодо реалізації проєктів, орієнтованих на створення робочих місць на селі; розвиток і зміцнення ролі інституту соціального партнерства на основі розширення та поглиблення соціального діалогу; зміцнення місцевих сільських громад і розширення їх повноважень у сфері сільського розвитку та зайнятості; соціальна мобілізація сільського населення у напрямі реалізації мікропроєктів позааграрної діяльності; стимулювання створення агропромислових кластерів й інноваційних технопарків; розвиток селозберігаючого підприємництва; підтримка усіх видів сільської кооперації.

Доведено, що в умовах закономірного скорочення попиту аграрного сектору на робочу силу проблема забезпечення зайнятості сільського населення потребує диверсифікації сільської економіки на інноваційній основі, яка дозволить створити робочі місця у позааграрному секторі. Пріоритетними векторами створення робочих місць у сільській місцевості у ЄС, що є актуальними і для України, є туризм, ремесла, забезпечення можливостей для відпочинку; розвиток закладів по догляду за дітьми; інтегровані ініціативи, що об'єднують диверсифікацію, створення бізнесу, інвестиції у культурну спадщину; розвиток малого бізнесу та промислів; навчання молоді навичкам диверсифікації економіки; популяризація та розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій; створення та розвиток маломасштабної місцевої інфраструктури; розширення культивування енергетичних культур і розвиток ініціатив із використання відновлюваних джерел енергії; використання програм розвитку сільського господарства, зорієнтованих на пріоритети передачі знань, модернізації, інновацій і якості; інвестиції в людський капітал; забезпечення інвестицій у полюси розвитку в сільській місцевості та сприяння розвитку економічних кластерів, заснованих на місцевих ресурсах, технопарків. Вважаємо ці напрями доцільними для вирішення проблеми сільської зайнятості в Україні.

Аргументовано, що альтернативними видами зайнятості на селі повинні дедалі більше ставати несільськогосподарські види діяльності, спрямовані на скорочення розриву в якості життя між містом і селом. Розбудова сільської соціально-побутової інфраструктури, розширення і підвищення якості послуг (ІКТ, транспортного сполучення), є життєво необхідними у підвищенні привабливості сільської місцевості для постійного проживання як селян, так

певної частини містян зі збереженням своєї зайнятості у місті в дистанційному режимі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та представлено нове вирішення наукової проблеми, що полягає в обґрунтуванні методологічних засад, методичних і прикладних аспектів оцінювання зайнятості й рівня життя та у розробленні прикладних рекомендацій щодо їх забезпечення в умовах посилення глобалізаційних і євроінтеграційних процесів. Результати дисертаційного дослідження відображають такі методологічні та науково-практичні висновки.

1. Удосконалення механізмів та інструментів забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення рівня життя потребує поглиблення їх методологічних засад. За авторською концепцією, категорія «зайнятість сільського населення» розглядається як сукупність відносин участі сільського населення в усіх видах діяльності та на умові отримання від неї гідного доходу. За результатами ретроспективного дослідження теорії зайнятості та глибинних трансформаційних процесів у соціально-трудовій сфері аргументовано, що її сучасна модель має базуватися на парадигмі селозбереження та селяниноцентризму.

2. Різновекторність і суперечливість існуючих наукових поглядів щодо змістовного трактування дефініції зайнятості зумовлюють необхідність інституціональних перетворень, у рамках яких важливо виокремити ключові принципи сучасної концепції сільської зайнятості. Зокрема, найактуальнішими з них мають бути: державна підтримка малого агробізнесу, селозберігаючого підприємництва, диверсифікація сфери прикладання праці, інтеграція дрібних агровиробників у єдиний виробничо-маркетинговий ланцюг, безперервність навчання, гнучкість й адресність соціального захисту та посилення соціальної відповідальності. Реалізація наведених принципів сприятиме розвитку сільських територій.

3. Застосування інституціонального підходу в предметному полі дослідження уможливило обґрунтування категорії «інституту зайнятості сільського населення» як сукупності державних та недержавних інститутів (організацій та установ), формальних і неформальних інституцій (норм, стандартів, традицій), за допомогою яких врегульовуються організаційно-правові, соціально-економічні, культурно-етичні й інші відносини між суб'єктами трудової сфери у сільській місцевості. Таке трактування уможливорює врахування більш широкого кола чинників у процесі прийняття управлінських рішень щодо розвитку сільської зайнятості.

4. У сучасних умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізації економіки та суспільства особливої вагомості набувають питання поширення нових, нестандартних форм зайнятості населення. У контексті вирішення проблеми сільської зайнятості доречною є імплементація таких інноваційних форм зайнятості, як дистанційна, фріланс, коворкінг,

краудсорсинг, аутсорсинг та лізинг персоналу. Наведені форми доцільно запроваджувати у сегменті висококваліфікованої праці сільського населення. Впровадженню інноваційних форм зайнятості сприятимуть заходи щодо цифровізації аграрної економіки.

5. Узагальнення та систематизація теоретичних підходів до дослідження рівня життя надають можливість запропонувати авторський методологічний підхід до оцінювання рівня життя сільського населення у регіональному розрізі, згідно з яким в якості інтегрального вимірювача варто застосовувати індекс регіонального людського розвитку сільського населення. Він є середньоарифметичною величиною п'яти узагальнюючих індексів, які об'єднують 48 індикаторів за наступними аспектами: демографічного розвитку, ринку праці, майнового стану, соціального середовища та умов проживання сільського населення у розрізі областей. Такий підхід дозволяє враховувати вплив зайнятості, а також регіональну специфіку та особливості сільського способу життя.

6. Для сучасного стану аграрного ринку праці характерними є розбалансованість та неефективність, що підтверджуються виявленими негативними трендами значного скорочення робочих місць, відчутного зменшення попиту та пропозиції аграрної праці, а також негативною кон'юнктурою. Виявлені тенденції аграрного ринку праці чинять негативний вплив на сільську зайнятість, що зумовлює необхідність пошуку й обґрунтування заходів, спрямованих на підвищення її гнучкості та соціального захисту.

7. У динаміці структурних зрушень у сфері зайнятості сільського населення наразі мають місце переважно негативні тренди. Основними з них є скорочення зайнятості у сільському господарстві, особливо у сегменті громадського сектору, переміщення її у дрібний, низькопродуктивний сектор особистого сільського господарства, витіснення стандартної зайнятості нетрадиційною та неформальною її формами, зростання прихованого безробіття. Водночас, сільське господарство залишається для селян основною сферою прикладання праці, що також свідчить про нераціональність структури сільської зайнятості.

8. Громадський сектор сільського господарства має значні резерви збільшення попиту на робочу силу. Найвпливовішими чинниками підвищення попиту аграрних підприємств на найману працю, виявленими на основі проведеного кореляційно-регресійного аналізу, виявилися: наявність посівних площ, забезпеченість сільськогосподарською технікою та обсяги інвестицій в аграрне виробництво. Вказані чинники мають враховуватися у процесі обґрунтування пріоритетних напрямів державної підтримки аграрних підприємств, яка має бути спрямована переважно на дрібний та середній аграрний бізнес.

9. Діагностика стану, причин та наслідків безробіття у сільській місцевості надає підстави констатувати, що специфічними його формами залишаються сезонне, приховане та застійне. Вагомими причинами сільського безробіття є зростання концентрації та капіталізації аграрного виробництва

внаслідок надмірного укрупнення агропромислових формувань. Зростання безробіття спричиняє значні негативні демографічні, економічні та соціальні наслідки. Економічні втрати від сільського безробіття оцінюються у десятки мільярдів гривень невиробленої продукції та виплат по безробіттю. Одним із найсерйозніших наслідків цього стала масштабна зовнішня міграція найактивнішої частини сільського населення, яка призводить до його депопуляції та обезлюднення сільських територій, а також до втрати соціального контролю держави над ними, що може створити загрозу національній безпеці.

10. Застосування інструментарію соціологічного дослідження дозволяє оцінити ставлення селян до дистанційної зайнятості та свідчить, що третина працездатного сільського населення виявляє інтерес до такої форми зайнятості та готова опановувати інформаційні технології. Відтак, обґрунтовано заходи щодо поширення дистанційної зайнятості, зокрема, розвиток сільської інформаційно-комунікаційної інфраструктури, популяризація дистанційної зайнятості, підвищення комп'ютерної грамотності селян та інші. Розвиток дистанційної зайнятості сприятиме підвищенню рівня доходів сільського населення.

11. Аналітика динаміки та структури доходів, як аспекту рівня життя сільського населення, засвідчила ряд позитивних зрушень (зростання номінальних доходів, сукупних ресурсів та ін.). Водночас, гострими проблемами у сфері доходів залишаються істотне відставання реальних доходів від номінальних, наслідком якого є тотально низький рівень споживання матеріальних і духовних благ та дедалі більше його відставання від рівня споживання жителів міст, низька якість життя у сільській місцевості та подальше поширення сільської бідності. Зазначене потребує вдосконалення державної соціально-економічної політики щодо підвищення рівня доходів селян та поліпшення соціально-культурно-побутового облаштування сільських територій.

12. Діагностику інвестиційних процесів у аграрному секторі доцільно застосовувати з метою визначення залежності між зростанням капіталовкладень у сільськогосподарське виробництво та зміною чисельності найманих працівників аграрних підприємств. Однією з причин виявленого негативного співвідношення між ними є концентрація інвестицій переважно у великих агропромислових формуваннях, які спричиняють незначний попит на робочу силу внаслідок високого рівня механізації й автоматизації виробництва. Це може виступати підґрунтям забезпечення доступу малого та середнього аграрного бізнесу до інвестиційних ресурсів шляхом застосування фінансового інструментарію державної підтримки.

13. Рівень оплати праці у сільському господарстві наразі виступає негативним чинником, який здійснює демотивуючий вплив на зайнятість населення. Для забезпечення справедливої ціни аграрної праці, що стимулюватиме зростання зайнятості, необхідним є підвищення економічної ефективності аграрного виробництва, збільшення частки витрат на оплату праці у доданій вартості та собівартості сільськогосподарської продукції, обмеження

міжгалузевої диференціації заробітної плати шляхом підвищення її рівня до середнього по економіці, посилення соціальної відповідальності роботодавців.

14. Рівень життя сільського населення, обчислений за інтегральним індексом регіонального людського розвитку, визначено як тотально низький. Високий рівень життя сільського населення не був зафіксований у жодній з областей. Середній рівень спостерігався у різні роки у Миколаївській, Київській, Полтавській та Чернігівській областях. Найгірші показники життєвого рівня сільського населення зафіксовано у Донецькій та Тернопільській областях. Аргументовано, що низький рівень життя, з одного боку, є наслідком загострення проблем зайнятості у цих регіонах, а з іншого, – він обмежує можливості ефективного працевлаштування незайнятих селян.

15. Обґрунтування можливостей підвищення рівня зайнятості сільського населення, здійснене на основі математичного моделювання, дозволяє визначити істотний вплив на сільську зайнятість наявності та особливостей функціонування у сільській місцевості об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема, освітніх закладів, а також доступності до мережі Інтернет. На цій основі визначено можливості відродження сільської соціальної інфраструктури та інформатизації сільських територій, що сприятиме зростанню їх привабливості як місць проживання.

16. Проблеми у сфері розвитку сільських територій та забезпечення належного рівня зайнятості населення важливо ідентифікувати на основі SWOT-аналізу та класифікувати за такими групами: інституціонально-політичні, організаційно-економічні, техніко-технологічні, соціально-економічні, демографічні, соціально-культурні та екологічні. Серед них виокремлено групу соціально-культурних проблем, найбільш загрозливою з яких є криза моральних цінностей. Для їх вирішення доцільною є імплементація зарубіжного досвіду адаптації прогресивних практик сприяння сільському розвитку, зокрема, реалізація концепції багатофункціональності сільського господарства.

17. Необхідність удосконалення політики регулювання зайнятості та доходів обумовила потребу у розробленні організаційно-економічного механізму забезпечення зайнятості сільського населення. Його особливістю є можливість урахування сучасних векторів диверсифікації сільської економіки, запровадження інноваційного інструментарію забезпечення гідної праці, розвитку підприємництва та посилення соціальної відповідальності. Використання запропонованих інструментів у поєднанні зі збалансуванням інтересів соціальних партнерів уможливить ефективну їх взаємодію щодо забезпечення належного рівня зайнятості та підвищення рівня доходів сільського населення.

18. У межах застосування організаційно-економічного механізму забезпечення ефективної зайнятості сільського населення особливої актуальності набуває позааграрна диверсифікація сільської економіки. Перспективними її напрямками в Україні, у контексті підвищення рівня зайнятості та доходів сільських мешканців, є: розвиток виробничої, цифрової, соціально-побутової інфраструктури; сільського зеленого туризму; культурно-

просвітницької діяльності; народних ремесел і промислів; природоохоронної діяльності; підтримка біорізноманіття та земельних ландшафтів; органічного землеробства й інших видів несільськогосподарської діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія, навчальний посібник, підручник:

1. Махсма М. Б. Зайнятість та рівень життя сільського населення України: теорія та практика регулювання: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 383 с. (22,8 д.а.).

2. Махсма М. Б. *Економіка праці та соціально-трудові відносини*. Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. – 305 с. (17 д.а., за темою дисертації – 1,2 д.а., тема 3. «Зайнятість населення та безробіття»).

3. Регіональна політика Європейського Союзу. Підручник / [за ред. Віктора Чужикова]. Київ: КНЕУ, 2016. – 495 с., (28,8 д.а., особисто автору – 0,4 д.а., п. 1.1. «Сутність регіонального розвитку»).

У наукових фахових виданнях:

4. Махсма М. Б. Рівень життя сільського населення. *Економіка АПК*. 2002. № 3. С. 112-117. (0,5 д.а.).

5. Махсма М. Б. Сучасні тенденції в оплаті зайнятих в аграрному секторі. *Україна: аспекти праці*. 2005. № 6. С. 3-7. (0,5 д.а.).

6. Махсма М. Б. Активна політика зайнятості в контексті розвитку сільських територій: регіональний досвід регулювання. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 6. С. 10-15. (0,6 д.а.).

7. Махсма М. Б. Світові тенденції трансформації зайнятості населення в умовах глобалізації економіки. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 4. С. 10-15. (0,5 д.а.).

8. Махсма М. Б. Використання робочої сили у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм. *Економіка та підприємництво*. 2007. Вип. 19. С. 209-218. (0,6 д.а.).

9. Махсма М. Б. Причини та наслідки низької ціни найманої сільської праці. *Економіка України*. 2008. № 3 (548) С. 40-50. (0,5 д.а.).

10. Махсма М. Б. Компенсаційний пакет як форма матеріального стимулювання. *Науковий вісник Державної академії статистики обліку та аудиту*. 2008. № 3. С. 90-94 (0,4 д.а.).

11. Махсма М. Б. Безробітна сільська молодь – резерв покриття дефіциту кваліфікованих кадрів на ринку праці. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 4. С. 3-8. (0,6 д.а.).

12. Махсма М. Б. Особливості сучасного ринку праці в аграрному секторі України. *Економіка України*. 2010. № 12. С. 59-68. (0,6 д.а.).

13. Махсма М. Б. Інвестиції і зайнятість в аграрному секторі. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 3. С. 14-22. (0,7 д.а.).

14. Махсма М. Б. Регіональні аспекти оцінки рівня життя сільського населення. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 4. С. 127-138. (0,7 д.а.).

15. Махсма М. Б. Ефективність використання робочого часу в аграрних організаціях різних форм господарювання. *Формування ринкової економіки*. 2012. Вип. 27. С. 185-195. (0,6 д.а.).

16. Махсма М. Б. Доходи і витрати сільського населення України. *Україна: аспекти праці*. 2012. № 7. С. 3-12. (0,7 д.а.).

17. Махсма М. Б. Масштаби і тенденції сільського безробіття в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2013. № 7. С. 23-28. (0,5 д.а.).

18. Махсма М. Б. Вплив диференціації доходів сільського населення на можливості його трудової зайнятості. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 2 (8). С. 174-181. (0,5 д.а.).

19. Махсма М. Б. Міжнародна нормативно-правова база регулювання зайнятості: орієнтири гармонізації для України. *Економіка та підприємництво*. 2014. Вип. 33. С. 124-133. (0,6 д.а.).

20. Махсма М. Б. Агрохолдинги в Україні: вплив на зайнятість сільського населення. *Формування ринкової економіки*. 2015. Вип. 33. С. 264-275. (0,6 д.а.).

21. Махсма М. Б., Волощук С. Д. Перспективи зайнятості працівників в аграрному виробництві за умов його інноваційного розвитку. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 8. С. 32-37. (0,5 д.а., особисто автору – 0,3 д.а., визначено перспективні напрями підвищення зайнятості сільського населення у сільському господарстві).

22. Махсма М. Б. Регіональна диференціація рівня життя сільського населення України. *Україна: аспекти праці*. 2018. № 2. С. 3-11. (0,95 д.а.).

У наукових фахових виданнях України, які зареєстровані у міжнародних наукометричних базах:

23. Махсма М. Б. Динаміка заробітної плати в сільському господарстві та її вплив на зайнятість сільського населення. *Економічний часопис ХХІ сторіччя*. (Scopus, Index Copernicus, EBSCOhost, РІНЦ та ін.). 2013. № 9-10 (2). С. 37-40. (0,4 д.а.).

24. Махсма М. Б. Неформальна зайнятість селян України. *Бізнес інформ*. (Index Copernicus, UlrichsWeb, РІНЦ, Directory of Open Access Journals, Open Academic Journals Index, Академія Google (США) та ін.). 2013. № 7. С. 175-180. (0,5 д.а.).

25. Махсма М. Б. Оцінка інтенсивності та якості структурних зрушень у зайнятості сільського населення. *Проблеми економіки*. (Index Copernicus, РІНЦ, Directory of Open Access Journals, Open Academic Journals Index, Академія Google (США) та ін.) 2013. № 2. С. 79-86. (0,5 д.а.).

26. Махсма М. Б., Удовиченко С. М. Соціальна мобілізація як інструмент забезпечення зайнятості населення сільських територій. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. (Google Scholar). 2015. № 2 (10). С. 168-177. (0,8 д.а., особисто автору – 0,4 д.а., обґрунтовано напрями активізації сільських громад в контексті підвищення зайнятості сільського населення).

27. Махсма М. Б. Децентралізація в Україні: загрози для сільської зайнятості. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. (Google Scholar). 2016. № 2 (12). С. 211-219. (0,6 д.а.).

28. Махсма М. Б. Методологічні аспекти вимірювання рівня життя сільського населення. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. (Google Scholar). 2018. № 1 (15). С. 277-288. (0,6 д.а.).

29. Махсма М. Б., Волощук С. Д. Математичне моделювання взаємозв'язку зайнятості та рівня життя сільського населення. *Бізнес Інформ*. (Index Copernicus, РІНЦ, Directory of Open Access Journals, Open Academic Journals Index, Академія Google (США) та ін.). 2018. № 7. С. 109-115. (0,5 д.а., особисто автору – 0,25 д.а., обґрунтована система показників розвитку соціальної інфраструктури та встановлено їх вплив на рівень зайнятості сільського населення).

В інших наукових виданнях:

30. Махсма М. Б. До проблеми піднесення життєвого рівня сільського населення. *Науковий вісник Державної академії статистики обліку та аудиту*. 2004. № 2. С. 84-90. (0,4 д.а.).

31. Махсма М. Б. Особливості зайнятості сільського населення на сучасному етапі. *Науковий вісник Державної академії статистики обліку та аудиту*. 2004. № 3. С. 84-87. (0,3 д.а.).

32. Махсма М. Б. Сільський зелений туризм як альтернатива зайнятості у сільській місцевості. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. 2007. № 110. Ч. 1. С. 334-337. (0,2 д.а.).

33. Махсма М. Б. Інвестиційна складова забезпечення зайнятості в аграрному секторі. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу*: збірник тез II Міжнар. наук.-практ. конф., 3 листопада 2011 р. Київ: КНЕУ, 2011. С. 332-335. (0,3 д.а.).

34. Махсма М. Б. Моніторинг рівня життя сільського населення як інструмент регіональної соціально-економічної політики. *Україна на шляху до європейської соціальної держави*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 26 травня 2011 р. Київ: КНЕУ, 2011. С. 169-175. (0,3 д.а.).

35. Махсма М. Б. Методологічні принципи визначення рівня життя сільського населення. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2011. №1. С. 68-73. (0,4 д.а.).

36. Махсма М. Б. Ринкова трансформація інституту аграрної зайнятості. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2012. № 2 (4). С. 98-107. (0,7 д.а.).

37. Махсма М. Б., Волощук С. Д. Зайнятість сільського населення: оцінка динаміки та напрями забезпечення. *Формування ринкової економіки*. 2012. Т. 2. С. 132-145. (0,6 д.а., особисто автору – 0,4 д.а., проаналізовано динаміку зайнятості сільського населення та обґрунтовано заходи забезпечення).

38. Махсма М. Б. Чинники зростання трудової зайнятості селян України. *Розвиток трудового потенціалу в умовах інноваційної економіки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Луганськ-Євпаторія, 25-26 квітня 2013 р. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. С. 144-148. (0,2 д.а.).

39. Махсма М. Б. Социально-экономические последствия сельской безработицы в Украине. *Инновационные доминанты социальной сферы*:

материалы ежегодной междунар. науч.-практ. конф., 24 мая 2013 г, Воронеж: Воронежский гос. пед. ун.-т, 2013. С. 105-108. (0,2 д.а.).

40. Махсма М. Б., Козлов Є. В. Фінансування інноваційного розвитку аграрного сектору як умова можливості ефективної зайнятості селян. *Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 7 листопада 2013 р. Київ: КНЕУ, 2013. С. 265-268. (0,1 д.а., особисто автору – 0,1 д.а., проаналізовано тенденції у фінансуванні агросектору).

41. Махсма М. Б. Соціально-економічні наслідки сільського безробіття. *Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи функціонування*. Київ: ТОВ «ДКС центр», 2013. С. 155-171. (0,9 д.а.).

42. Махсма М. Б. Зарубежный опыт обеспечения занятости населения сельских территорий: возможности имплементации в аграрную политику Украины. *Człowiek – Społeczeństwo – Gospodarka*. – Т. 1: Rynek pracy. Zielona Góra, 2014. С. 143-155. (1,2 д.а.).

43. Махсма М. Б. Подолання сільської бідності як фактор росту трудової зайнятості селян України. *Science engineering and economic paradigm of modern society: The International Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers, Vol-1, Basel (Switzerland), (PINЦ)*. 2014. Р. 128-132. (0,3 д.а.).

44. Махсма М. Б. Сучасні особливості сільського безробіття в Україні. *Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи розвитку*: матеріали круглого столу, Київ, 4 грудня 2013 р. Київ: ІПК ДСЗУ, 2014. С. 56-58. (0,1 д.а.).

45. Махсма М. Б. Європейські пріоритети підвищення трудової зайнятості сільського населення України. *Стратегії розвитку інформаційного, культурно-освітнього та економічного простору України*: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф., 20 травня 2014 р. Київ: КНУКіМ, 2014. С. 38-40. (0,2 д.а.).

46. Махсма М. Б. Сільська зайнятість в Україні: європейський вектор розвитку. *Соціально-економічний розвиток країни: досвід та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 травня 2014 р. у 3-х частинах. Ч. 3. Львів: ЛЕФ, 2014. С. 89-91. (0,2 д.а.).

47. Махсма М. Б. Перспективы развития аграрного рынка труда в контексте повышения занятости сельского населения в Украине. *Современные технологии управления: Сб-к материалов междунар. науч. конф.*, Москва, 14-15 июля 2014 г. Киров: МЦНИП, 2014. С. 1648-1657. (0,5 д.а.). <http://eee-science.ru/course/view.php?id=60>.

48. Махсма М. Б. Бідність сільського населення як перешкода його продуктивної зайнятості. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 2. С. 9-13 (0,6 д.а.).

49. Махсма М. Б. Содействие занятости населения сельских территорий в Украине в контексте Целей развития тысячелетия. *Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития*: матеріали XVI Междунар. науч. конф., 23 октября. 2015 г., Т. 2. Минск: НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь, 2015. С. 124-125. (0,15 д.а.).

50. Махсма М. Б. Аграрна розписка як інноваційний фінансовий інструмент сприяння сільській зайнятості в Україні. *Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 16 жовтня 2015 р. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2015. С. 126-129. (0,17 д.а.).

51. Махсма М. Б. Європейські орієнтири створення робочих місць у сільській місцевості. *Трансформація соціально-трудової сфери: сучасні виклики, тенденції, домінанти інноваційного розвитку*: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 2-6 листопада 2015 р. Київ: КНЕУ, 2015. С. URL: <http://www.irbis.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/11839/1/108111.pdf>. (0,1 д.а.).

52. Махсма М. Б. Социальная ответственность крупного агробизнеса в контексте обеспечения сельского развития в Украине. *Современный менеджмент: проблемы и перспективы*. 2016. Ч. 1. С. 173-178. (0,3 д.а.).

53. Махсма М. Б. Постіндустріальна економіка: перспективи сільської зайнятості в Україні. *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 травня 2017 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 285-286. (0,15 д.а.).

54. Махсма М. Б. Інноваційні фінансові інструменти сприяння ефективній зайнятості сільського населення. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу*: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 10 листоп. 2017 р., Київ: КНЕУ, 2017. С. 250-253. (0,2 д.а.).

55. Махсма М. Б. Перспективи розвитку дистанційної зайнятості сільського населення. *Соціально-трудова сфера: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку* : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 14-16 листоп. 2017 р. Київ: КНЕУ, 2017. С. 188-190. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/22912> (0,15 д.а.).

56. Махсма М. Б. Пріоритети сприяння сільській зайнятості в контексті забезпечення гідної праці. *Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки*: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 квіт. 2017 р. Київ: КНЕУ, 2017. С. 106-108. (0,15 д.а.).

57. Махсма М. Б. Зайнятість сільського населення: концептуальний аспект. *Соціально-трудова сфера в умовах інформаційної економіки: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку*: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 26-29 листопада 2018 р. Київ: КНЕУ, 2018. С. 34-37. (0,15 д.а.).

58. Махсма М. Б. Социальная ответственность крупного агробизнеса в контексте содействия сельской занятости в Украине. *Człowiek – Społeczeństwo – Gospodarka*. – Т. 6: Społeczna odpowiedzialność organizacji. Zielona Góra, 2018. С. 129-141. (0,5 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Махсма М.Б. Зайнятість та рівень життя сільського населення України: методологія оцінювання та механізм забезпечення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2019.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методологічних засад та розробці науково-прикладних основ забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення в сучасних умовах реформування агросектору.

Запропоновано методологічний підхід до оцінювання рівня життя сільського населення у регіональному розрізі на основі інтегрального індексу регіонального людського розвитку. Здійснено групування регіонів України за рівнем життя, що визначений на основі інтегрального індексу.

За результатами соціологічного дослідження аргументовано необхідність поширення інноваційних форм зайнятості, зокрема, обґрунтовано заходи, спрямовані на розвиток дистанційної зайнятості у сільській місцевості.

Розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення зайнятості сільського населення. Визначено напрями розвитку інституціонального середовища формування політики зайнятості та рівня життя сільського населення в Україні.

Запропоновано інноваційні інструменти забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільських мешканців і визначено перспективні напрями диверсифікації сільської економіки в контексті підвищення зайнятості та доходів.

Ключові слова: зайнятість, безробіття, ринок праці, сільське населення, рівень життя, доходи, механізм забезпечення зайнятості.

АННОТАЦИЯ

Махсма М.Б. Занятость и уровень жизни сельского населения Украины: методология оценивания и механизм обеспечения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.07 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Киев, 2019.

Диссертация посвящена обоснованию теоретико-методологических основ и разработке научно-прикладных рекомендаций обеспечения занятости и повышения уровня жизни сельского населения в современных условиях реформирования агросектора.

Обоснован методологический подход, согласно которому для определения уровня жизни сельского населения предлагается использовать интегральный индекс регионального человеческого развития, который рассчитывается как среднеарифметическая величина пяти обобщающих

индексов: демографического, рынка труда, материального состояния, социальной среды и условий жизни. Каждый из этих индексов рассчитывается на основе нескольких статистических показателей, отображающих этот аспект жизни. Данный подход позволяет учесть максимальное количество индикаторов, характеризующих разные аспекты жизни в сельской местности.

В диссертации определены научно-методические основы оценивания взаимосвязи занятости и уровня жизни сельского населения на основе экономико-математической модели, с помощью которой выявлено существенное влияние на занятость сельского населения наличия и функционирования объектов социальной инфраструктуры. Доказано, что применение данной модели позволяет определять приоритеты социально-экономического развития сельского региона, использовать соответствующие общественным потребностям инструменты содействия эффективной занятости и повышения уровня жизни сельского населения.

Теоретическое обоснование целесообразности развития инновационных форм занятости в сельской местности подтверждено результатами социологического исследования, согласно которому значительная часть сельского населения заинтересована в дистанционной занятости и выражает готовность осваивать новые методы работы. На основании этого определены меры, способствующие дистанционной занятости, развитию информационно-коммуникационной инфраструктуры, организации обучения сельских жителей цифровым технологиям и другие.

С целью повышения уровня занятости на селе разработан организационно-экономический механизм обеспечения занятости сельского населения. Особенности его модернизации определены: инновационный инструментарий обеспечения достойного труда, развития селосберегающего предпринимательства, приоритетного инвестирования, усиления социальной ответственности агропромышленного бизнеса, социальной мобилизации сельских общин, создания корпоративных объединений собственников земельных паев, развития государственно-частного партнерства, агропромышленных кластеров и всех видов сельскохозяйственной кооперации.

На основе обобщения и систематизации существующего прогрессивного опыта определены современные векторы диверсификации сельской экономики. Перспективным, в контексте обеспечения эффективной занятости и повышения уровня жизни сельского населения, определено развитие в сельской местности объектов производственной, транспортной, информационно-коммуникационной инфраструктуры, восстановление объектов социально-бытовой и культурной сферы, развитие биоэнергетики и органического земледелия, природоохранной и культурно-просветительской деятельности, зеленого туризма, народных ремесел и промыслов. Данные направления развития сельской экономики актуализируют неаграрные векторы развития сельских территорий, что соответствует общеевропейским стандартам сельского развития.

Ключевые слова: занятость, безработица, рынок труда, сельское население, уровень жизни, доходы, механизм обеспечения занятости.

ABSTRACT

Maksma M.B. Employment and living standards of the rural population of Ukraine: assessment methodology and provisioning mechanism. – Manuscript.

Thesis is submitted for the scientific degree of the Doctor of Economic Science on the specialty 08.00.07 – Demography, Labor Economics, Social Economics and Policy. – Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodological principles and to the development of scientific and applied bases for ensuring employment and raising the living standards of the rural population in the current conditions of agricultural sector reform.

The methodological approach to assessing the living standards of rural population in a regional context based on the integrated index of regional human development is proposed. The grouping of the regions of Ukraine according to the standard of living, determined on the basis of the integral index is carried out.

According to the results of the sociological research, the necessity of dissemination of innovative forms of employment has been substantiated, in particular, measures aimed at the development of distance employment in rural areas have been substantiated.

The organizational and economic mechanism of providing employment for the rural population is developed. The directions of development of the institutional environment for forming the employment policy and living standards of the rural population in Ukraine are determined.

Innovative tools for ensuring employment and improving the living standards of rural residents are proposed, and perspective directions of diversification of the rural economy in the context of increasing employment and incomes are identified.

Key words: employment, unemployment, labor market, rural population, standard of living, income, mechanism of employment provision.

Підписано до друку 10.10.2019 р. Зам. № 1102.
Формат 60х90 1/16. Папір офсетний. Друк – цифровий.
Наклад 100 прим. Ум. друк. арк. 1,9.
Друк ЦП «КОМПРИНТ». Свідоцтво ДК №4131 від 04.08.2011 р.
м. Київ, вул. Предславинська, 28
095-941-84-99, 067-209-54-30
email: komprint@ukr.net